

Kollai István: Szlovákia királyt választ. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2021, 260 p.

Kollai István könyvének egyik központi állítása a kötet végén olvasható: „Bár az előző fejezetek ezerévesnyi időtáv rengeteg történést érintettek, e történésekből le lehet vonni néhány általános konklúziót. Ilyen konklúzió például az, hogy a jelenbeli érdekellentétek a múltbeli történésekről alkotott képet is befolyásolják: a szlovákiai magyar kisebbségi kérdés jelenbeli alakulása folyamatosan jelen levő stratégiai érdekellentétet hordoz magában Magyarország és Szlovákia között, és ez átfestheti a múlttól alkotott képet is.”

Nos, ez bizonyára igaz. Éppen ez a kötet mutatja, hogy mennyire az. Ismert a nacionalizmus egyik fontos elmélete, nevezetesen, hogy a politikai elitnek eszköze (Karl W. Deutsch), általa hívják harcba a tömegeket. Ahhoz pedig értelemszerűen olyan nacionális ideológiát kell konstruálniuk, amellyel mozgósítani tudnak (Elie Kedourie).

Kollai javarészt azzal a területtel foglalkozik, amely az efféle szándéknak az egyik fő eszköze: a tankönyvekkel. A szlovák történelemtankönyvek magyarsággépének elemzése során számba veszi azokat a történelmi eseményeket és személyeket, amik és akik megítélésében különféle, egymástól eltérő nézetek születtek a két kultúrában.

A szerző áttekinti a legtöbb vitatott területet. Módszere mindegyiknél hasonló. Megvizsgálja az adott területtel kapcsolatos álláspontokat, különösen a kétségeseket és ellentmondásosakat. Majd bemutatja a szlovák történelemkönyvekben olvashatót. És ezt megteszi különféle korok történelemkönyveivel, figyelve az azonosságokat és különbözőségeket.

Az egyik legkényesebb kérdéssel kezd: Nagy-Morávia földrajzi elhelyezkedésével. Majd a honfoglalás korának szlovák olvasatát mutatja be. Ezt követően a Magyar Királyság megalapításának kérdéseit és a Magyar Királyságban való együttélést vizsgálja. Ha a

részletekre pillantunk, további érdekes kérdésekkel szembesülünk. Például, hogy „őszlovákok voltak-e a morvák?” Vagy: „Szőke szkíták, avar divatot követő szlávok: eredettörténetek ingoványos talajon.” „Nyitrai dukátus: szláv fejedelemség Magyarországon belül?” És így tovább. Ecseteli a kettős kereszt kérdéskörét, az Északi-Kárpátok etnikai viszonyait a kora középkorban, a Csák Máté körüli vitát, a korának szlovák jelképként való értelmezését, az 1848-as szlovák légiók kérdéskörét, a Beneš-dekrétumokat és sok minden mást.

A kötet egyik sokatmondó, módszertanilag is fontos mondata a névszlovákosítás kérdését boncoló fejezetben az alábbi: „De idézhetjük a Szlovák Életrajzi Lexikon főszerkesztőjét, Vladimir Mináčot is: *„Ez a mi felségterületünk, amelyet Balašával is benépesítünk.”*”

Leszögezhetjük: a kötet legfőbb gyengéje, hogy csak magyarul adták ki. Pedig szlovákul is meg kellene jelennie! A kép, ami általa összeáll számunkra, olvasók számára ugyanis több mint érdekes. A megoldást ebben az esetben nem hozhatja el az egyes problémakörökkel foglalkozó történészek vitája. Az ugyanis alig jut túl a konferenciatermek falain (ha egyáltalán). Márpedig a fő célcsoport a két nemzeti nyilvánosság volna, s csak másodlagosan a másik fél szakértői. A nemzeti identitás ugyanis tömegidentitás.

A szerző kiválóan választott, ugyanis a tankönyvek vizsgálatával e tömegidentitás alakításának éppen az egyik legfontosabb eszköztárát elemzi. A nacionalizmus eszméjének kifejlesztése során megszületett néhány modell arról, hogy a nemzeti büszkeség miként hathatja át a nép lelkét, s a rendi identitást és lojalitást miként lehet átalakítani általa. Egyik eszköze az immár mindenkire kiterjeszhető történelmi dicsőség, aminek alapvető forrásai az összetartozás példáit nyújtó múltbeli közös tettek. Ezeket mind nemzetivé kell változtatni, mit sem törődve azzal, hogy a modern nemzettudat még ki sem alakult meg-történtükkor. Ha pedig hiányos a történet, akkor fel kell tölteni. Ez főként a múlt asszimi-

lálásával érhető el. Az olyan személyeket, eseményeket, amelyek legalábbis részben köthetők a mai nemzet etnikai múltjához, teljes egészében hozzá kell kapcsolni.

Kollai könyvében sorra mutatja be az efféle próbálkozásokat és a velük kapcsolatos vitákat. A szerző részletesen leírja a felek állításait és álláspontjait. Az olvasó így részletes képet kap a történelem nemzeti megalkotásának legtöbb fontos kérdéséről a magyarok és a szlovákok viszonyában. Pontosabban arról, micsoda küzdelem folyik a múlt értelmezéséért.

Kollai István azért képes kritikusan szemlélni mindezt, mert a saját értékrendje túlmutat rajta: „A visegrádi térség közös *belső örökségének* vonzereje nagyban függ tehát annak megszemélyesítésétől, amely most 2020-ban gyengébbnek tűnik, mint a *közös külső ellenségekről* kialakított képek ereje. Másként mondva: sajnos nem a közös örökségből inspirálódva találtak egymásra az utolsó években a visegrádi országok, hanem inkább a közös külső ellenségek – mint a „brüsszeli” politikuskok és a migráció – ellenében. Ez demoralizálóan hathat a társadalmakra, és nem látzik benne a tartósabb együttműködés ígérete. Jó lenne, ha a közös örökségre épülne a visegrádi bármiféle együttgondolkodás, és nem a közös ellenségek képekre, még ha ennek felépítése politikailag ferasztóbb és rizikósabb kihívást is jelentene.”

A szerző továbbá az 502-es lábjegyzetben megállapítja: „Voltak már külső veszélyhelyzet miatt formálódó közép-európai együttműködési koncepciók, amelyek végül hamvukban holtak. Ilyen volt 1849 után az orosz és osztrák abszolutizmus nyomása alatt vergődő nemzetek összefogási kísérlete [...], a németek miatt végveszélyét érző Csehszlovákia nyitási kísérlete [...] vagy a Szovjetunió miatt egymásra találó közép-európai ellenzékiek összefogása; egyik sem bizonyult eredményesnek vagy tartósnak.”

Kollai István szerint emiatt inkább a magyar–szlovák együttélés közös örökségét kellene népszerűsíteni. „...a szomszédsági kapcsolatok javításának egy nehezebb útja

ez, mint a közös ellenségek felépítése, de talán tartósabb és nívósabb eredményt hozhat.” A szerző ezzel a gondolattal zárja könyvét.

Nekünk pedig meg kell ismételnünk, és hangsúlyoznunk, hogy e kiváló könyv legfőbb gyengéje, hogy szlovákuul mind ez ideig nem jelent meg. Ezen változtatni kellene! Méghozzá oly módon, hogy a kötet ne csak a szokásosan limitált példányszámban a szakértők szűk csoportja, hanem sokak, nagyon sokak számára váljon hozzáférhetővé. (Hiszen, ismétlem, a nemzeti identitás tömegidentitás.) A 21. században az internet immár alacsony technikai költséggel tenné ezt lehetővé.

Csak erős szándék kellene hozzá!

Öllös László

Az elysioni aszfodéloszok közt. Kerényi Károly és Angelo Brelich levelezése 1935–1959. Szerkesztette Valerio Severino, Nagy Andrea, Varsányi Orsolya. Budapest, L'Harmattan, 2020, 288 p.

Kor- és tudománytörténeti, életrajzi és irodalmi szempontból is figyelemre méltó *Az elysioni aszfodéloszok közt* című kiadvány, mely két világhírű vallástörténész levelezését tartalmazza a 20. század közepéről. Bár a levelezés először *Tra gli asfodeli dell'Elisio* címmel, olaszul jelent meg Rómában, a levelek többsége nem olaszul, hanem magyarul íródott, de számos olasz vonatkozást is tartalmaz. A két kiváló tudósnak, akik a két háború közti Magyarországon kerültek mester-tanítvány viszonyba, bensőséges kapcsolata volt nemcsak az antik vallástörténettel és mitológiával, hanem a magyar nyelvvel is.

Kerényi Károly (1897–1973) a *Nyugat* második nemzedékével nagyjából egy időben indult tudományos pályáján, s nemcsak szuggesztív tudósi alkata, innovatív kutatási eredményei, hanem előadásainak és írásainak művészi nyelvezete révén is nagy hatással volt kortársaira. A második nemzedék tagjai közül elsősorban Szerb Antallal volt baráti kapcsolat-

ban és szakmai együttműködésben (Szerb részben róla mintázta *Utas és holdvilág* című regénye egyik figuráját, Waldheim professzort), de elemi hatással volt Németh Lászlóra és a harmadik nemzedék több tagjára is (Devecseri Gábor, Hajnal Anna, Weöres Sándor). Kerényi pályája kezdetétől párhuzamosan publikált magyarul és németül (a német nyelv ismerete a 19–20. századi klasszika-filológiai szakirodalom szempontjából elengedhetetlen), ugyanakkor rendkívül nagy figyelmet fordított az antik művek magyar nyelvű megjelentetésének előmozdítására is. Könyvsorozatot indított *Officina Kétnyelvű Klasszikusok* címmel, melyben többek között Catullus összes versei, a Homéroszi himnuszok, Horatius versei jelentek meg magyarul kortárs műfordítók (Devecseri Gábor, Radnóti Miklós, Vas István) bevonásával, s Kerényinek a magyar esszéirodalom gyöngyei közé sorolható előszavaival.

A hagyományos klasszika-filológia képviselői (bár Kerényi filológiai képzettségéhez nem fért kétség) gyanakodva tekintettek a publikációt a művészet és tudomány ötvözetének tekintő vallástörténészre, a fiatalok viszont lelkesen látogatták előadásait, melyeket a pécsi, szegedi s magántanárként a budapesti egyetemen tartott. Tanítványai között volt az olasz-magyar családból származó Angelo Brelich (1913–1977) is, aki a háború után a Római Egyetem tanára, a vallástörténeti tanszék vezetője lett. Kortársaktól úgy tudjuk, hogy Brelich anyanyelvének a magyart tartotta, állítólag olasz beszédében is érződött némi idegenszerűség, mégis, ahogy Szilágyi János György fogalmaz, „kifejezetten tagadta, hogy magyarnak érezné magát”.

Brelich és mestere a harmincas évektől az ötvenes évek végén bekövetkezett elhidegülésükig leveleztek egymással. Kerényi (aki 1943-tól ideiglenesen, majd 1947-től véglegesen Svájcban telepedett le) szervezte, elősegítette Brelich műveinek német megjelentetését, a tanítvány viszont olaszra fordította mestere műveit, próbált segíteni Kerényinek a római magyar tanszéki állás megszerzésében, majd ennek meghíúsulása után igyekezett

lehetőségeket teremteni Kerényinek a kutatóutak, konferencia-előadások formájában megvalósuló olaszországi tartózkodásokra.

A két tudós szakmai érlelődésére, műveinek befogadására a kor erősen rányomta bélyegét, s ez barátságuk alakulását is befolyásolta. Kerényi fő kutatási terepe az antik mitológia, melyet egzisztenciális értelemben fogott föl: Leo Frobenius kultúrafogalmából kiindulva az emberi műveltség „nagy műfajairól” beszél, „amilyen a muzsika, mitológia, gnózis, képzőművészetek, filozófia, nagy tudományok”, s amelyek a műveltség „igazán egzisztenciális és lelki-reális megragadását” segítik elő. A politika még a tudományos fogalomhasználatot is befolyásolja: Kerényi a fasiszta ideológia által lejáratott, „fatálisan ködös és mérgező hatású” *mythos* fogalma helyett a *mytologia* és a *mythologéma* használatát ajánlja.

Brelich olasz állampolgár volt, s a második világháború kitörésekor behívták katonai szolgálatra. A negyvenes években Kerényi „Dr. Brelich Angelo hadnagy Úrnak” címzi a leveleit. Brelichnek kezdetben katonai szolgálata ellenére sem kellett lemondania a tudományos munkáról, önképzésről: 1943 tavaszán kelt levelében pl. a habilitációjáról számol be mesterének, mely kétnapos vizsga formájában zajlott Rómában egy öttagú bizottság előtt. A vizsga első napja egy munkahelyi meghallgatáshoz hasonlóan zajlott, a jelöltnek eddigi tevékenységéről kellett beszámolnia, második nap viszont egy olyan témáról kellett előadást tartania, melyet a bizottság egy nappal korábban jelölt ki, s így a vizsgázónak csak egy délelőtti maradt a könyvtári adatgyűjtéshez. „Aznap délután tehát bevettem magam a német intézet könyvtárában és hihetetlen mértékben élveztem a munkát” – írja Kerényinek. A cím, amit a sikeres előadás révén megszerez, 1943-ban gyakorlatilag nem sokat jelent, de biztosítja Brelichnek a háború utánra a tudományos pálya folytatását. A habilitációhoz kötött magántanári állást az ekkor katonai szolgálatát teljesítő Brelich „mobilitásban”, mintegy felfüggesztve kapta meg, s a

habilitációról szóló minisztériumi határozatot is csak a háború után, 1946-ban hozták meg.

Egy szökési kísérlet után Brelich újra visszakerült a hadsereghez, s hivatalos tolmácsként Budapestre küldték. Egy boldog átmeneti periódus ez az háború alatti életében, végigolvassa pl. Platón összes műveit, és baráti kapcsolatba kerül Szondi Lipót pszichiáterrel (aki egy időben kezeli is az alkoholizmusával küzdő Brelichet). Budapesten van Brelich testvére, az író és műfordító Mario is (aki egyebek között *A Pál utcai fiúkat* fordította olaszra, s a háború alatt magyar kiadót alapított ABC névvel). A fivérek napjait beárnyékolja ugyan a Rómában maradt szüleik miatti aggodás, marad azonban lehetőségük a háborús időkkel ellensúlyozó szellemi munkára. 1943. október 17-én kelt levelében Brelich azt írja Kerényinek, hogy Magyarország „egy valóságos kis békesziget”. Az idill nem tart sokáig, 1944. március 19-én, Magyarország német megszállásakor Brelich hadifogságba kerül, Szondi a Kaszner-vonattal a bergen-belseni lágerbe, majd Svájcba. Brelich mintegy másfél évet töltött a szövetséges hadifoglyok számára fenntartott alt-drewitzi koncentrációs táborban; ebben az időszakban, hogy a levelek ne akadjanak fenn a cenzúrán, Brelich és Kerényi a hadifogolypostán keresztül olaszul leveleznek. Brelich nem írhat nyíltan megpróbáltatásairól, ezért óvatosan fogalmaz: „Azt is a képzeletére bízom, hogy milyenek a jelenlegi körülményeim.” Kerényi is csak rébuszokban beszélve tájékoztatja Brelichet Szondi Lipót megmeneküléséről: „Doktor úr családjával útban van Kelet felé, ahová egy nap Görögországot követően mi is el fogunk látogatni. Azaz ő fog tudni konferenciákat tartani ezen a télen helyettem Zürichben a Pszichológiai Intézetben.” Mivel Magyarországon maradt testvérétől nem kaphat csomagot, Brelich azt reméli, hogy Kerényi tud neki küldeni Svájcból: „cigarettára van szükségem, a lehető legnagyobb mennyiségben, de élelemre is, bármilyenre.” Kerényi a genfi Vöröskereszten keresztül próbál segíteni (bár Brelich leveleiből úgy tűnik, hogy küldeményei, s gyakran még a levelei sem jutnak el a címzetthez).

Közben Kerényi első házasságából származó, Budapesten maradt egyetemista lánya, a későbbi műfordító Kerényi Grácia is koncentrációs táborba került, ahogy Kerényi Károly Thomas Mann-nak írt levelében később fogalmaz: „a magyarországi német terror első, Horthy-időszakában, szabadszájú kijelentései miatt följelentették, és Auschwitzba hurcolták” (Kerényi Károly–Thomas Mann: *Beszélgetések levélben*. Budapest, Gondolat, 1989, 112. p.) Kerényi az ókortörténész Franz Altheim segítségével próbálja kiszabadítani, aki kezdetben szintén Frobenius köréhez tartozott, s akihez Kerényit korábban szoros barátság fűzte, ám miután Kerényi egyre inkább hangot adott náciizmusellenességének, Altheim viszont a hitleri rendszer kedvezményezettje lett, barátságuk válságba került. Kerényi hozzá fordult Grácia ügyében, ám – amint erről a háború után Brelichnek írt levelében beszámol – sikertelenül: „A mi érintkezésünk akkor szűnt meg, amikor Grácia ügyében gyáván és kétszínűen viselkedett. [...] Álláspontom pozitív tudományosan teljesítményeivel szemben természetesen továbbra is pozitív, ő azonban jobban teszi, ha egyelőre szellemileg is újra építi önmagát.”

A levelek tájékoztatnak a háború után lassan rendeződő viszonyokról, a fokozatosan újra megnyíló utazási, kutatási és publikációs lehetőségekről. Kerényi bízik abban, hogy újra megtalálja helyét Magyarországon, ám a kommunista machinációk következtében ez megghiúsul. Kerényi felháborodott levélben számol be Brelichnek arról, hogy a lakásából ellopott és félremagyarázott levelek segítségével próbálják őt lejáratni Magyarországon. Kerényi és Altheim levelezésének meghamisításáról van szó, Kerényi fasiszta kapcsolatokat akarták igazolni egy olyan levéllel, mely alapján állítólag pénzt fogadott el a Himmler alapította Német Szellemtörténeti Társaságtól, a berlini Ahnerbétől. A Kerényit befeketítő híradások per sze arról nem szólnak, hogy a honoráriumok (ahogy Kerényi írja magyarázatként Brelichnek) „a szegény, munkatáborban meghalt Honti Jánosnak szoltak s éppen egy zsidó

származása miatt nyomorgó kutatónak adtak munka- és életlehetőséget”.

Kerényi Svájcban maradt, de egyetemi katedra nélkül, ösztöndíjából, honoráriumokból tartva el magát, az otthontalanság keserű érzésével: „Ez a ház is, vékony falaival, kísérletkép valami modern cementanyagból építve a tessini ős kőház[ra] között, majdhogynem a határán két országnak s határán a polgári és a csavargó-létnek, elég sátorszerű.”

A levelekben is dokumentált, virágzó együttműködés után Brelich és Kerényi között is ideológiai alapú konfliktus tör ki. A korábban mestere által befolyásolt Brelich fokozatosan a tudományos vizsgálódás új útjait kezdi keresni. A konfrontáció fő okozója Brelich cikke Kerényi *Umgang mit Göttlichem* című könyvéről, mely Brelich vallomása szerint egyben „lelkiismeret-vizsgálat” is, annak tisztázása, mit kapott mesterétől, s mi az, amiben már nem tudja őt követni. Kerényi a cikkben nem tudományos, hanem ideológiai eltávolodást lát, úgy gondolja, Brelich ugyanolyan érvekkel támadja őt, mint a magyarországi kommunista kritika, megbélyegzőnek érzi a „németes”, a „romantikus” jelzőket. Valóban érezhető ideológiai alapú különbség is kettőjük között például abban, ahogy a kommunista Magyarországhoz viszonyulnak: míg Kerényi hozzáállása következetesen elutasító (Máraihoz hasonlóan ő sem lépett a kommunista Magyarország földjére), Brelich, miután megnyitlak erre a lehetőségek, rendszeresen tartott előadásokat Magyarországon.

A megsértődés után a levelezés Angelo Brelich és Kerényi felesége, Magda között folytatódik, ezeknek a leveleknek a tárgya főként Kerényi betegsége és halála (Angelo továbbra is baráti aggodással követi az eseményeket), a zárólevélben pedig Mario Brelich számol be Kerényi Magdának testvére öngyilkosságáról. A levelezésbe az olvasót a kort, a tudományos háttérrel és a levelezés szereplőit többféle aspektusból bemutató tanulmányok vezetik be, köztük Kerényi Károly lányának, Cornelia Isler-Kerényinek és Kerényi Magyarországon maradt tanítványának, Brelich görög tanárának, Szilágyi János Györgynek az írásai. A

könyv egy tágabb kutatási projekt része, mely Angelo Brelich magyar értelmiségi kapcsolatait tárja fel.

Polgár Anikó

Péntek János – Benő Attila (szerk.): A magyar nyelv Romániában (Erdélyben). Kolozsvár–Budapest, Erdélyi Múzeumegyesület–Gondolat Kiadó, 2020, 474 p.

1. Az erdélyi magyar közösség jelenkori helyzetével és nyelvhasználatával foglalkozó kiadvány szerzői tévhiteltől mentes, tényekre és kritikus szemléletre épülő objektív képet tárnak elénk. A 2020-as évben e kötettel vált teljessé A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című sorozat, mely Kontra Miklós szerkesztésében 1998-tól adta közre a nyolc országban végzett, magyar nyelvvel kapcsolatos szociolingvisztikai kutatások eredményeit.

Ez a sorrendben hatodik kiadvány a korábban megjelent kötetekhez viszonyítva hasonlóságokat és eltéréseket is tartalmaz. Hasonlósága a lehetőségekhez mérten az előző kötetek szerkezetéhez való igazodásából ered, mássága pedig főként a terepadatok időbeli, földrajzi és egyéb szociolingvisztikai eltéréseiből származik.

Az időbeli eltérés főként a terepmunkálatok és a kötet megjelenésének eltérő időpontjával függ össze. A szerzők ugyan elsődlegesen, a többi Kárpát-medencei régió kötetéhez hasonlóan, az 1996-ban gyűjtött adatokra támaszkodtak, de mivel ez a kutatás csupán kis mintavétellel zajlott, a nyelvi helyzet leírását egy 2009-es reprezentatív, több mint 4000 adatközlőre kiterjedő mintavétel adataival is kiegészítették.

A másik eltérés a nyelvi tér másságával és szociolingvisztikai sajátosságaival kapcsolatos. Erdély területi nagyságával és tekintélyesebb magyar lélekszámával a kisebb Kárpát-medencei magyar közösségekhez képest nyelvében is önállóbb életet él, s ez a különbség természetesen a kötet tartalmában is megjelent.

2. A bevezető rész (23–31. p.) tisztázza a kiadvány témájának és alapfogalmainak meg-

határozását, a kutatás módszertani körülményeit és feltételeit, valamint az adatok közreadásának és szemléltetésének módját. Szerkezete a sorozat korábbi köteteihez és a téma multidiszciplináris jellegéhez igazodva nyolc főfejezetre oszlik, melyek nemcsak a magyar nyelv és közösség bemutatását, hanem a nyelv működési feltételeit meghatározó külső tényezők, s a hatásukra kialakult nyelvi/nyelvhasználati folyamatok és sajátosságok leírását is tartalmazzák.

3. A Népek és nyelvek Erdély múltjában c. főfejezet (33–58. p.) a régióban beszélt nyelvek sorsát az extralingvális tényezők felől közelíti meg. Erdély területi kiterjedésének és népességföldrajzának bemutatása után történelmi sorsfordulókon keresztül tárja elénk a térség államjogi, nyelv-, gazdaság- és művelődéspolitikai, valamint népességföldrajzi változásait. Ezenkívül az erdélyi magyarság történetében és az anyanyelvűség terjedésében fontos szerepet betöltő reformációnak és egyházpolitikának is jelentős figyelmet szentel. Mindez a következetes tudományköziség érvényesítése mentén történik, mely által lehetővé válik a multilingvális Erdély nyelvi folyamatainak tárgyilagosabb feltárása és értelmezése.

A történelmi korszakok közül Erdély össznépessége számára az 1867-es kiegyezést követő évtizedek időszaka volt a legkedvezőbb, hisz nemcsak a magyarok, hanem a románok és a szászok esetében is lélekszámbeli és szellemi gyarapodást hozott. A kötetben „A béke félévszázadá”-nak nevezett dualizmus korában mindhárom etnikum lélekszáma nőtt, szellemi életükben felzárkózás következett be, s fejlődött a tudományos, művelődési és oktatási intézményrendszerük is. A különböző fokú oktatási intézmények számának gyarapodásával Erdélyben nőtt az írni-olvasni tudók száma: e tekintetben a német nemzetiség volt a legkedvezőbb helyzetben (63,2%), a magyar írástudók aránya 31,4 és a románoké 8,9 százalék volt.

Ezt az általános fejlődést és a „[...] magyar nyelv felemelkedésének és kiteljesedésének korszaká”-t a 20. század drámai történései sorozata szakította meg.

A trianoni döntés következtében meghúzott határok teljesen megváltoztatták az utódállamokba került magyarok, így az erdélyiek jogi helyzetét is, a kötet találó alfejezetcímével kifejezve: *Államiságból államnélküliségbe* kerültek (56. p.). Ettől kezdve a nyelv a beszélők közösségekkel együtt alárendelt jogi státuszba került. A kötelezővé vált kétnyelvűség Romániában is az államnyelvet tette dominánssá, megindult a magyar nyelv máig tartó területi és funkcionális visszaszorítása. A kisebbségi nyelvben felerősödő divergens folyamatok következményeként egy kétnyelvű, államnyelvi átvételekkel és erőteljesebb nyelvjárásiassággal jellemezhető, archaikusabb magyar nyelvváltozat alakult ki. A múlt század 20-as éveiben elkezdődött kedvezőtlen helyzet és folyamat, bár az egyes politikai korszakokban eltérő intenzitással, de máig tart.

4. Köztudott, hogy a nyelvek nyelvpolitikai helyzetét és súlyát erőteljesen befolyásolja a beszélők lélekszáma, kisebbségi helyzetben még a részaránya is. A második főfejezet a romániai/erdélyi magyar népesség néhány 21. század eleji jellemzőjéről nyújt átfogó képet: ismerteti a lélekszámukat, földrajzi elhelyezkedésüket, az általuk lakott települések szerkezetét, gazdasági, társadalmi és műveltségi viszonyait, valamint a téma szempontjából ugyancsak nagy jelentőséggel bíró beszélői azonosságtudatukat és attitűdjüket.

A 2000 utáni években az erdélyi magyarok „demográfiai regressziójáról” (62. p.) beszélhetünk. A népfogyatkozás okait a szociológusok főként a természetes fogyásban, a születés- és halálozásszám aránytalanságában látják (36,8%), melyben a vegyes házasságokban született gyermekek asszimilációs vesztesége is megjelenik. A magyarság asszimilációs vesztesége túlnyomórészt a román többség nyeresége.

A szakemberek a népfogyatkozás meghatározó okának a külföldre irányuló negatív migrációs egyenleget tartják (60,8%). Az asszimiláció arányát azonban a társadalomkutatók és a nyelvészek eltérően ítélik meg, az előbbieket viszonylag alacsonyra becsülik (4,8%), az utóbbiak nagyobb mértékűnek tartják, szerin-

tük a nyelvészeti elemzések alapján ez az arány 20%-ra tehető (79–82. p.).

A kisebbségi nyelvek kedvező vagy kedvezőtlen helyzetét a beszélői lélekszámuk mellett a népesség földrajzi elhelyezkedése is meghatározza. A négy fő erdélyi régió közül legtöbbször a Székelyföldön (38%), Közép-Erdélyben (kb. 20%) és Partiumban (17%) élnek, de jelentős a szóróványok 10% alatti magyarsága is. A legtöbb bizonytalanság a moldvai magyarok lélekszámával kapcsolatos, mely több okra, így például a népszámlálás kérdésselvetésére is visszavezethető.

A kisebbség nyelvének megtartását az is befolyásolja, hogy az érintett közösség mennyire alkot számszerű többséget az adott településen és térségben, illetőleg falu- vagy városalak-e. Az előbbi szempontból az erdélyi magyarok helyzete kedvező, hiszen 54,14%-uk az általa lakott közigazgatási egység területén többségi helyzetben él. A településtípus tekintetében pedig Erdélyben (is) a városi magyar népesség fogyása a gyorsabb, egy évtized alatt kétszerese, háromszorosa a falvak magyarságcsökkenésének.

A magyar nyelv használata és a szaknyelv működése szempontjából nem lényegtelen az erdélyi magyar gazdasági-társadalmi szerkezet hátrányos megváltozása, melynek egyik előidézője az asszimilációs célokat követő román kisebbségpolitika.

A felsorolt tényezőkön kívül a nyelvek helyzetére az érintett közösség azonosságtudata és nyelvi attitűdje is hatással van. „Az erdélyi magyarok azonosságtudata ugyanazt a modellt követi, mint a többi Kárpát-medencei külső régió magyar népességéé: ebben nem az állampolgárságnak, hanem a nyelvnek, a szimbolikusan fölértékelődő anyanyelvnek van meghatározó szerepe.” (71. p.)

5. A Nyelvváltozatok és regiszterek főjezetben (83–109. p.) a szerzők az erdélyi magyar közösség kódkészletét mutatják be.

A magyar standard erdélyi változata az anyaországitól a 20. század hét évtizedes elszigeteltsége alatt mind nyelvrendszertani, mind pedig pragmatikai síkon eltérő útra kényszerült. Pragmatikai szempontból az új állam-

alakulatban – a többi közép-európai magyar kisebbséghez hasonlóan – megváltozott a magyar nyelv, különösen a standard mozgásteret, használati köre leszűkült, számos nyelvhasználati szinten a tiltott státuszba került. Nyelvrendszertani síkon az anyaországitól eltérően megőrizte archaikus és regionális színezetét, s befogadta a beszélők kétnyelvűségéből fakadó kontaktuselemeket és -jelenségeket.

A regionális köznyelv, a nyelvjárások és a standard köztes nyelvi alakulata a legtöbb erdélyi város magyar nyelvének beszélt változata, mely magától értetődően nem mentesülhet egyrészt a standardban működő folyamatoktól, másrészt a nyelvjárásból és a kétnyelvűségből származó sajátosságoktól sem.

Az erdélyi magyarok nyelvi repertoárjában jelentős szerepet töltenek be a nyelvjárások, melyek hat magyar nyelvjárási régióba sorolhatók. Ezek közül három teljes egészében Románia területére esik (a moldvai, a székely és a mezősegi nyelvjárási régió), három viszont átnyúlik az országhatáron (az északkeleti, a Tisza–Körös-vidéki és a dél-alföldi).

A moldvaira mint nyelvszigetre az archaikus sajátosságok megőrzésének és a román nyelvi környezet hatásának a kettőssége jellemző. E nyelvjárások jövőjét alapvetően az fenyegeti, hogy beszélőinek száma az asszimiláció és a főleg nyugatra irányuló migráció következtében rohamosan fogy.

Az anyanyelvi környezet a magyar közösség számára leginkább a székely nyelvjárási régióban biztosított, de peremhelyzetben és a nyelvhatár közelében bizonyára itt is vannak különbségek. A különböző attitűdvizsgálatokból kizismert, hogy a székely nyelvjárás presztízse nemcsak beszélői körében, hanem az egész magyar nyelvterületen magas, s a székelységben ez feltehetően a jövőben is megtartó erő lehet.

Más helyzetben van viszont a mezősegi nyelvjárási régió: elszórányosodott településekre és szigetekre bomlott, korábbi beszélői túlnyomórészt asszimilálódtak. A kiterjedt kétnyelvűség közepette nyelvjárásukban szintén számos régiség, archaikus forma őrződött meg.

A kiadvány a sorozat előző köteteihez képest részletesen ismerteti a nyelv- és nyelvjárásszigeteket is (90–92. p.). Jelentős részük a magyar nyelvterület peremén helyezkedik el, a moldvai magyar nyelvsziget viszont e területen kívül esik.

A szaknyelvek helyzete (96–103. p.) szintén sok hasonlóságot mutat a többi magyar kisebbség szaknyelvi változatainak állapotával, hiszen Erdélyben is ez a leggyengébb szegmense a magyar kisebbség verbális repertoárjának. A leépülés mértéke azonban itt enyhébb, noha a másodnyelv fokozott hatásából és dominanciájából fakadó elkülönülés, a közvetlen és közvetett kontaktusjelenségek előfordulása az erdélyi magyar szaknyelvben sem vitatható.

A szépirodalmi nyelv (103–107. p.) mint stílári regiszter az egyes nyelvváltozatokkal szembeni áteresztő képességénél fogva sajátos helyzetben van, mindegyik változathoz mérhető, s a magyar alkotók többsége él is ezzel a lehetőséggel. Az erdélyi irodalom képviselői azonban az anyaországi kortársaikhoz képest szorosabban kötődnek nyelvi gyökereikhez, különösen a nyelvjárásokhoz. Nem csupán *color locale*-ként alkalmazzák a nyelvjárást, s nem is a beszéd külsőségeit, hanem a beszédmódot tartják követendőnek. A nyelvjárást többfunkciójúságát bizonyítják például Lakatos Demeter, Duma István András stb. művei, melyekben a moldvai nyelvjárást nem csupán stilisztikai eszköz, hanem a mű egészének a kizárólagos nyelvi kifejezőeszköze. Ezek az alkotások is azt igazolják, hogy a szépirodalom művelésére nem csupán a köznyelv alkalmas.

A harmadik fő szerkezeti egységet egy újszerű modell, az átlagos erdélyi magyar beszélő verbális repertoárjának leírása zárja (107–109. p.). E jellemzés az érintett közösség szociológiai profiljából indul ki, mely a domináns demográfiai változók általánosítására épül. Mindezek alapján az átlagos erdélyi magyar beszélő verbális repertoárja a következőképp jellemezhető: vernakuláris nyelvváltozata a nyelvjárást, nyelvhasználatában jelen vannak a megőrzött archaizmusok, legalább

társalgási szinten beszéli az államnyelvet, szaknyelvi közléseiben jelentkezik a román dominancia, mind a magyar, mind a román nyelvhasználatában megmutatkoznak a nyelvi hiány és bizonytalanság jelei, kétnyelvűsége magyardomináns, s a kommunikációs helyzetektől függően vagy a magyar, vagy a román nyelv tölti be a közös kód szerepét.

6. A román nyelvpolitikát törvényszövegek, rendeletek metanyelvi elemzése alapján vizsgáló 4. főfejezet (111–173. p.) általános tanulsága, hogy Románia nyelvpolitikájának kiindulópontjaként, sok más utódállamhoz hasonlóan, ugyancsak a nyelvi ideológiák szolgálnak. Ezekre építve a román nyelvpolitika egyik alappillére a homogén nemzetállam, az egy állam – egy hivatalos nyelv ideológiája, a másik pedig a kisebbségi nyelvi jog nem kollektív, hanem egyéni értelmezése. Ez utóbbi viszont erős ellentétben van a nyelv közösségi jellegével.

Mivel a nyelvhasználat jogi szabályozása Erdélyben is a kisebbségi lét számos területét érinti, e fejezet a román nyelvpolitika következményeit a különböző nyelvhasználati színtereken belül vizsgálja. Magában foglalja az anyanyelv hivatalos érintkezésben való érvényesítésének lehetőségeit és akadályait, a különböző tulajdonnevek használatának jogi hátterét és mindennapi gyakorlatát, továbbá a nyelvpolitikának a gazdaságra, az oktatásra, a kultúrára és a hitéletre gyakorolt hatásának sajátosságait is.

A tulajdonnevek használatán belül a magyarok nyelvi jogait legkevésbé a személynévhasználattal kapcsolatos törvények sértik, a legtöbb gondot a magyar személynév helyesírásának „államnyelvűsítése”, főként a román betűk használata és a „lehulló ékezet” okozza.

A nevek világában a legtöbb korlátozás a „*cuius regio, eius nomen*” ideológiából fakad, a földrajzi nevekhez kapcsolódik, mely különösen a helységnevek használatában nyilvánul meg, de a belterületi nevek és a községek kétnyelvű megnevezéseiben is érezhető hatását.

A nyelvpolitikát tárgyaló főfejezet központi témája a romániai oktatásban érvényesülő

kisebbségpolitika (128–156. p.). Magyar vonatkozásban a szerzők az 1990-es évek utáni három időszak oktatáspolitikáját vizsgálják, s megállapításuk szerint a magyar oktatás fejlesztését és az anyanyelv használatát korlátozó intézkedéseket a reformfolyamatok ugyan teljesen nem szüntették meg, de legalább enyhítették. Például a 2011-ben módosított *Oktatási törvény* szüntette meg azt a több évtizedig fenntartott diszkriminatív intézkedést, hogy Románia történelmét és földrajzát a magyar iskolákban is románul kellett tanítani.

A romániai magyar közösség 1990-től vívott harcának kiemelkedő eredménye, hogy a szórványvidékeket leszámítva a magyar közoktatást teljesen lefedő anyanyelvi iskolahálózatot hozott létre. Ennek a jövőbeni sikeres fenntartása egyrészt a tanulók számától, másrészt a pedagógusok munkájának eredményességétől függ. A jelenlegi helyzet ugyanis csökkenő diáklétszámról, növekvő iskolaelhagyásról, esélyegyenlőtleneségről is szól, s az ennek következtében kialakult társadalmi szakadékot az elitiskolák és a perifériára került oktatási intézmények szembenállása még tovább fokozza.

A pedagógusok felől pedig leginkább az általános tanárihiány fenyeget. A tanárok csökkenő számán kívül a pályára való alkalmatlanságuk és felkészületlenségük is veszélyt jelent. Ezen a továbbképzések javíthatnának, ám a kurzusok hatékonysága, különösen a magyar oktatás vonatkozásában, nagyon is megkérdőjelezhető.

A legnagyobb veszélynek az iskolák szórványhelyzetben vannak kitéve, itt szűnik meg ugyanis a legtöbb magyar iskola, holott szórványban volna a legnagyobb szükség az anyanyelvű oktatás nyelv- és közösségmegtartó erejére.

A romániai magyar felsőoktatás a trianoni döntést követő egy évszázadban a politikai sorsfordulóktól függően hol kedvező, hol pedig kedvezőtlen helyzetben volt. Az 1959-ben kezdődő sorvasztást csupán az 1989-es rendszerváltás állította meg, s ekkor indulhatott el a romániai magyar felsőoktatás újabb rehabili-

tációja és fejlesztése. Az 1990 utáni időszak extenzív fejlesztésének viszont árnyoldalai is vannak, az intézmények létszámbeli bővülése ugyanis az oktatás színvonalának csökkenésével járt. A közösségi érdekek összehangolása és érvényesítése nélkül létrehozott intézmények között napjainkban is „[...] inkább a piaci rivalizálás érvényesül” (152. p.).

A következő alfejezetek a kisebbségpolitikának a kultúrában, a hitéletben és a politikai törekvésekben való megnyilvánulásáról, eredményeiről nyújtanak átfogó képet (157–173. p.).

7. Az előző témakörhöz szorosan kötődik a nyelvhasználati színterekkel foglalkozó 5. fejezet, hiszen az anyanyelvnek a nyilvános színtereken történő használata általában a közösség intézményeihez kötődik, melyek működését a nyelvhasználatukkal együtt az előbbi fejezetben tárgyalt nyelv- és kisebbségpolitika szabályozza.

1989 előtt a magyar nyelvnek némileg szabad tere, a hatóság állandó felügyeletével, az oktatásban és a hitéletben volt. 1989 után ez a nyelvi tér, még ha nehézségek árán is, de folyamatosan bővült, a magyar nyelv megjelen az országos televízió- és rádióadásokban, s az újonnan létrehozott civil szervezetekben és az egyéb intézményekben szintén gyakoribbá vált a használata. A kötetben a színterek közül legrészletesebb az oktatás, beleértve a köz- és felsőoktatást, a tudományművelés, a kultúra, továbbá az egyházak és a média nyelvhasználatának a leírása. Közülük is nyelvmegegyezés erejénél fogva kiemelkedik az oktatási színtér.

A közoktatás nyelvhasználatának vizsgálata két szemszögből lehetséges: az egyik az oktatás tannyelve, a másik a magyar nyelvnek mint tantárgynak az oktatása.

A tannyelvvvel kapcsolatban bizonyított tény az anyanyelven való tanulás hatékonysága, ennek ellenére az erdélyiek körében „[...] továbbra sem csökkent számottevően a román tannyelvet választók aránya” (178. p.). A szülők, más külső régiókhoz hasonlóan, az érvényesülés sztereotípiáját hozzák fel indokként: „*Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen!*” (179. p.).

A romániai magyar felsőoktatás újabb bővítése és fejlesztése, ahogy arra már korábban utaltunk, 1990 után oly expanzív módon történt, hogy 2010-re a felsőfokú intézményekben 125 szak oktatása már magyarul is zajlott. E magas szakkínálat gyengéje az egyoldalúság, mert a szakok több mint 60%-a társadalomtudományi területet fed le. A természet-tudományi irányultságú szakok viszont az anyanyelvi továbbtanulásra már jóval kevesebb lehetőséget nyújtanak.

A romániai magyar felsőoktatásnak az 1989 utáni erőteljes, gyakran anarchikus fejlesztési következményeit a kötet a kolozsvári egyetem példáján szemlélteti. Megtudhatjuk, hogy az átgondolatlan felsőoktatási bővítést ezen a nagy múltú egyetemen is főként a pedagógusképzés sínylette meg. Ezt részben a pedagógusképző intézetek számának parttalan növelése, a sok és gyenge intézmény létrejötte, részben a felsőfokú intézményekben a tudományos kutatás általános előtérbe helyezése idézte elő, s egyebek között ez is hozzájárult ahhoz, hogy a tanárképzés elméleti jellege erősödött, a gyakorlat pedig háttérbe szorult.

Az erdélyi magyar nyelvű tudományművelésben, mivel az szorosan összefügg az egyetemi képzéssel, szintén a társadalomtudományok túlsúlya jellemző. A magyar nyelv szaknyelvi funkcióját a felsőoktatási intézmények mellett a különböző a szakmai egyesületek is erősítik. Hiányoznak viszont a kutatóintézetek, s ezek hiányát teljes mértékben nem pótolhatják sem az egyetemek, sem a szakmai egyesületek.

Az erdélyi kultúrában azonban a magyar nyelv erőteljesen jelen van. A sokszínű népi kultúra mellett, bár régióktól függően eltérő mértékben, létezik magyar nyelven művelt elitkultúra is. A regionálisan és vertikálisan erősen tagolt magyar kultúra működését napjainkban már jól kiépült intézményrendszer biztosítja.

A hitélet közismerten akkor töltheti be leginkább a nyelvmegtartó szerepét, ha a kisebbség anyanyelve a liturgia nyelvává válik. A vallás azonban az anyanyelvhasználatra még a korlátozások ellenére is kedvező hatással lehet, számos kutatás szerint ugyanis a nyelvcserehelyzetben levő közösségekben a

hitélet a kisebbség anyanyelvének legtovább funkcionáló színtere.

A magyar nyelvű média nyelvmegtartó szerepe a kisebbségek esetében szintén nyilvánvaló, s nem véletlen, hogy Romániában, a többi külső régióhoz hasonlóan, a sajtó, rádió és televízió hatalmi korlátozása az ideológiai tiltások mellett legtöbbször a magyar nyelv használatát érintette.

1990 után ez a korlátozás enyhült, elindulhatott a fejlesztés, melynek során a gazdasági gondok mellett a legnagyobb kihívást az új elvárásoknak is eleget tevő újságíróképzés volt.

A mai erdélyi sajtó és média nyelvhasználata a magyarországi standardközpontúságtól eltérően főként a helyi regionális köznyelvre és a kisebbségi nyelvváltozatra épül. Bár az audiovizuális média szerkesztői az anyaországi normához igazodva a standard használatára is töreksznek, de ezt maradéktalanul megvalósítani, különösen az élő műsorokban, az interjúalanyok nyelvében lehetetlen. Ezáltal viszont a média fontos szerepet tölt be az erdélyi és az anyaországi nyelvhasználat közelítésében, a regionalitás és a túlzott standardközpontúság kiegyenlítődéiben.

A közélet és a hivatalos érintkezés nyilvános színterein 1990 után számottevően nőtt a magyar nyelv használati lehetősége, s különösen a magyar többségű régiókban és a szóbeli ügyintézés folyamán emelkedett a gyakorisága. Viszont azzal a törvény adta lehetőséggel, hogy a kisebbségi közösség tagjai az írásbeli ügyintézés folyamán is használhatják az anyanyelvüket, az erdélyi magyarok – ismét más külső régiókhöz hasonlóan –, már kevesbé élnek.

Az orvos-beteg kommunikációban sem zökkenőmentes az erdélyi magyarok számára az anyanyelv használata. Kiszolgáltatott helyzetben különösen a román nyelvet nem vagy kevésbé ismerő magyarok vannak, e téren legérzékenyebben az időskorúak és az iskoláskor előtti gyermekek az érintettek.

A munkahelyi nyelvhasználatra a magyar többségű területeket leszámítva általában a román szaknyelv használata jellemző, a

magyar nyelv szakmai közegeben jóval ritkábban fordul elő. A romániai magyar szaknyelv változatai általában redukáltak, keverték, s különösen a szóbeli kommunikációban gyakran az interferencia.

A kibertérből természetesen a külső régiók, így az erdélyi magyar közösségek sem maradtak ki, s e határtalan nyelvi kapcsolatteremtés lehetősége a magyar nyelv és közösség történetének egy új szakaszát nyitotta meg. Ennek igénybevételét azonban a számítógép használatának képessége szabja meg, mely az erdélyi magyarok körében is túlnyomórészt az életkor és az iskolai végzettség függvénye.

8. A 7. főfejezetben (243–270. p.) a romániai magyar közösség kétnyelvűségével kapcsolatos jelenségek a nyelvismeret, az érintett nyelvek attitűdje, a kétnyelvűség fogalma és típusai, valamint a kétnyelvűség és a nyelvcsere kontextusában olvashatók.

Az erdélyi magyarok nyelvismeretével kapcsolatban a kérdőíves adatok alapján beigazodott az a kutatói feltételezés, hogy 80–90%-uk magyar–román kétnyelvű, s az abszolút többségük magyardomináns. A románnyelvtudás fokát egyebek között az életkor, a regionális hovatarozás és a településtípus befolyásolja a leginkább. Románnyelv-ismeretüket a kérdőív válasza alapján főként a fiatalok, a szórványban élők és a városlakók minősítették anyanyelvi szintűnek. Ezzel szemben a székelyföldi tömbhelyzetben élők államnyelvtudása alacsony. Megjegyzendő azonban, hogy a kutatásban alkalmazott önbevallásos képet nyújthat az érintett közösség nyelvismertéről.

A nyelvi attitűd jelentősége kétnyelvűségi helyzetben különösen fontos, hiszen az egy földrajzi térben élő, különböző státuszú nyelvek/nyelvváltozatok értéke befolyásol(hat)ja a beszélők nyelvi komfortérzetét. A kisebbségi nyelvek esetében emellett a presztízs magas foka utalhat az érintett nyelv és közösség életerejére, a nyelvmegtartás esélyeire, ellenkező esetben a nyelvcsere veszélyeire és folyamataira. A kisebbség által beszélt nyelv presztízse

azonban nemcsak a kisebbségi, hanem a többségi közösség viszonyulásától is függ. Erdélyben a román többség részéről eléggé általános a magyar nyelvvel szembeni negatív attitűd, mely a nyelv iránti érdeklődés hiányában is megnyilvánul. A hungarológiai tanulmányok iránti csekély érdeklődés, sőt a román tudományosságból teljesen hiányzó hungarológia művelése is erre enged következtetni.

Az erdélyi magyar kisebbség viszont a saját anyanyelvét nagyon kedvezően ítéli meg, különösen a székelyek körében magas a tulajdon nyelvváltozatuk presztízse. Attitűdjük ezzel eltér a többi magyar kisebbség általános vélekedésétől, mely szerint a presztízsváltozat az anyaországi nyelvhasználat.

A kétnyelvűség témakörén belül (259–270. p.) a bilingvizmus fogalmának, típusainak és erdélyi változatainak leírása szerepel. A kétnyelvűséget a szerzők a ma általánosan elfogadott tágabb értelmezésben alkalmazzák, mely feltételezi a két nyelv mindennapi használatának képességét, s nem követeli meg a nyelvek ismeretének azonos szintjét. A kétnyelvűségi típusok bemutatásakor a közismert, több szempontú tipológiából indulnak ki (népi–elit, közösségi–egyéni, egyoldalú–kétoldalú, kiegyenlített–egyenlőtlen, hozzáadó–felcserélő), s e típusokon belül jelenítik meg az erdélyi magyar kétnyelvűség fő jellemzőit.

A témakör utolsó alfejezete a kétnyelvűség és a nyelvcsere kapcsolatát járja körül, s rámutat arra, hogy a köztük levő összefüggés miatt maga a kétnyelvűség is gyakran negatív megítélés alá esik. Bár e két jelenség valóban érintkezik egymással, de nem törvényszerű, hogy a kétnyelvűség minden esetben nyelvcserehez vezessen, ez ugyanis nagyban függ a kétnyelvűségi helyzetek stabilitásától és típusától.

9. A kiadvány 7. főfejezete az érintkező nyelvek kontaktusnyelvészeti kérdésein belül elsősorban a magyar–román kapcsolatok nyelvi következményeit ismerteti, bár utal az egyéb erdélyi nyelvi kontaktusokra is.

A magyar–román és a többi Kárpát-medencei magyar kisebbség kétnyelvűségének nyelvi következményei számos azonossá-

got mutatnak. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy mindegyik magyar kisebbség esetében két genetikailag és tipológiailag eltérő nyelv kapcsolatáról van szó, másrészt annak a következménye, hogy a román nyelvpolitikai intézkedések sok esetben azonosak a többi utódállaméival.

A kontaktushelyzetnek számos nyelvi/nyelvhasználati következménye van, mint például a nyelvi bizonytalanság és konzervativizmus, s a relatív kontaktusjelenségek közül pedig az analitikus szerkezetek gyakoribb érvényesülése, a feminizálás, a kicsinyítés, a szórendi kérdések, a többes szám és a számbeli egyeztetés használata, valamint a településnevek kül- és belviszonyraggal való ellátása a jellemző.

Az ezt követő alfejezetek a nyelv különböző szintjein (szókészlet, hangtan és alaktan, valamint mondat) megjelenő kontaktusjelenségeket ismertetik, melyek az egyes belső nyelvváltozatokban eltérő módon és mértékben jelentkeznek.

Végül a nyelvközi kódváltás típusairól és indítékairól, illetőleg az erdélyi fiatalok ún. chat-nyelvi diskurzusainak kódváltásairól olvashatunk.

10. Az Összegzésben leírtak szerint a szerzők az 1989 utáni időszakot az erdélyi magyar nyelv és közösség helyzete szempontjából lényegében kedvezőnek tartják. Megszűnt ugyanis a korábbi nyelvi elszigeteltség az anyaország és az erdélyi magyarok között, az EU részévé válva közvetlenebb lett a kapcsolat a világ más nyelveivel, ezenkívül a kibertér nyelvhasználati szabadsága a korábban viszszaeszközött regisztrációk fejlődésére is pozitívan hatott. Kedvezőtlen viszont, hogy Romániában továbbra is megmaradt a magyar nyelv és közösség hátrányos jogi státusza, az államnyelv főlételenségének jogi kinyilvánítása, a lingvicizmus ideológiája. Ráadásul a sok szempontból kirekesztő állampolitikát a magyar közösség kisebbségpolitikája sem ellensúlyozza eléggé. Nem használja ki kellőképpen sem a törvény adta lehetőségeket, sem a kutatásokra alapozott szakmai véleményeket.

A jövőbeni nyelvi tervezés céljait és feladatait is megfogalmazzák a szerzők. Az összehangolt cselekvést a nyelvi tervezés mindhárom területén, a státusz-, a nyelvi állomány- és presztízstervezésben létfontosságúnak tartják.

A magyar nyelv jövőjével kapcsolatban néhány illúzió- és borúlátásmentes prognózis zárja a fejezetet. A prognózis szerint – még a jelenlegi tévesztés ellenére is – Erdélyben a magyar nyelvnek van jövője. „Ahhoz azonban, hogy megalapozott is legyen ez a bizakodó jövőkép, a jelenleginél jóval nagyobb mértékben kell erősíteni a nyelvközösség belső szolidaritását, kohézióját, szervezetségét, azzal pótolva az államnélküliséget” (346. p.).

11. A gazdag jegyzetapparátussal, kérdőíveket tartalmazó melléklettel és terjedelmes szakirodalom-jegyzékkel ellátott tartalmas kiadvány nemcsak az erdélyi, hanem az egyetemes magyar tudományosság, értelmiség és közélet képviselőinek érdeklődésére is számot tarthat. A kötet ugyanis túlmutat Románia határain, hiszen számos olyan társadalmi jelenséget és szociolingvisztikai-kétnyelvűségi univerzálét tartalmaz, melynek példája a többi külső régióban is tanulságos lehet.

Sándor Anna

Kontra Miklós – Borbély Anna (szerk.): Tanulmányok a budapesti beszédről a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú alapján. Budapest, Gondolat Kiadó, 2021, 356 p.

A Kontra Miklós és Borbély Anna szerkesztésében megjelent tanulmánygyűjtemény a Budapesti Szociolingvisztikai Interjúról (rövidítve és a továbbiakban: BUSZI) szól, vagyis közép-pontjában az a nagyszabású szociolingvisztikai kutatás áll, mely az MTA Nyelvtudományi Intézetében 1985 és 2010 között folyt, s melynek célja a budapesti nyelvhasználat minél teljesebb, nagy terjedelmű adatbázison alapuló leírása.

A kötet új(abb) és korábban már publikált írásokat egyaránt tartalmaz, ezek sorát Kontra

Miklós két, nemrégiben jegyzett cikke nyitja meg. Az elsőben, mely *A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú története* címet kapta, a szerző a BUSZI történetéről nyújt teljes körű áttekintést. A tanulmányból kiderül, hogy 1985 nyarán Herman József, az MTA Nyelvtudományi Intézetének akkori igazgatója Kontrát kérte fel az Intézetben folytatni kívánt magyar szociolingvisztikai és dialektológiai kutatások beindítására és vezetésére, aki ennek eleget téve már ugyanezen év őszén a vizsgálatban részt vevő további nyelvészekkel közösen előkutatásokat végzett. Ezek eredményeként létrehozták vizsgálati eszközük első változatát (BUSZI-1), melynek tapasztalataira építve 1987-ben ötven fővel (a korpusz elnevezése: BUSZI-2), 1988–89-ben pedig kétszáz adatközlővel (a korpusz elnevezése: BUSZI-3,-4) magnetofonos szociolingvisztikai interjúkat rögzítettek. Írásában Kontra részletesen ismerteti a kutatás módszertanát is: elmondja, hogy az előmunkálatok során a klasszikus labovi interjúból (Labov, 1984) indultak ki, s hogy minden elkészített interjú irányított beszélgetésből és tesztekéből állt. Kifejti továbbá, hogy míg a BUSZI-2 esetében kvótamintával dolgoztak, tehát 10-10 tanárt, egyetemistát, bolti eladót, gyári munkást és szakmunkástanulót vontak be a vizsgálatba, addig a BUSZI-3, illetve -4 kétszáz adatközlőjét már a budapesti lakosság reprezentatív mintája képezte életkorra, nemre és iskolázottságra való tekintettel. A szerző végül kiemeli, hogy az interjúk lejegyzése és kódolása után a 2009. év végére a BUSZI-2-ből egy Magyarországon egyedülálló, számítógéppel kiválóan kutatható beszélő nyelvi korpuszt sikerült létrehozniuk. Felhívja ugyanakkor a figyelmet arra, hogy mindezzel párhuzamosan a Nyelvtudományi Intézet vezetőségének részéről az a kérdés fogalmazódott meg, hogy az interjúkat az interneten is tegyék elérhetővé. Ezt Kontra saját bevallása szerint elsősorban kutatásetikai okokból ellenezte, amit a kötet második, *Kutatásetikai kérdések* című írásában részletesen is kifejti: a vonatkozó ügyben az Adatvédelmi Biztoshoz fordult tanácsért, aki arról tájékoztatta, hogy a felvételeket és az

átiratokat vagy a megfelelő módú átalakítás után (ami a felvételek torzítását és az átiratok anonimizálását jelenti), vagy az adatközlők hozzájárulásával lehetséges közzétenni. Ebből kiindulva a kutatásban részt vevő nyelvészek tíz adatközlő írásbeli engedélyét rövid időn belül sikeresen beszerezték, az Intézet azonban ennek ellenére is mind az ötven hangfelvételt átalakított, azaz torzított formában kívánta nyilvánosságra hozni, amire végül nem került sor.

A fent bemutatott két tanulmányt a gyűjteményes kötet első, *Bevezető tanulmányok* címet viselő tematikai blokkja követi, melyet Kontra Miklós *Budapesti élőnyelvi kutatások* című írása vezet be. Ebben a szerző egyebek között kiemeli, hogy az élőnyelvi kutatások az eddigi nyelvészeti kutatásoktól tárgyukban és módszereikben több ponton is eltérnek, amihez kapcsolódóan – a budapesti szociolingvisztikai vizsgálatokra reflektálva – körüljárja a szociológiailag értelmezhető vizsgálat jellemzőit, az adattárolás és -feldolgozás kérdéseit, valamint részletesen meghatározza az alapnyelv, a megfigyelői paradoxon, az elicitáció, a norma, a stigma és a hiperkorrekció fogalmakat is.

A második tanulmány, mely *A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú kódolási rendszeréről* címet kapta, Reményi Andrea Ágnes nevéhez fűződik, aki előbb ismerteti, mely nyelvi változók vizsgálatára összpontosítottak az élőnyelvi kutatócsoport tagjai a szociolingvisztikai interjúk megtervezésekor, majd részletesen kifejti, hogyan zajlott a felgyűjtött teszteredmények és irányított beszélgetések számítógépes feldolgozása, s végül rámutat, milyen jelenségeket vizsgálhatunk a BUSZI-2 kódolt szövegein futtatható különféle számítógépes programok segítségével.

A harmadik tanulmány Várad Tamás *A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú* című publikációja, melyben a szerző bevezetéképpen a BUSZI előmunkálatait vázolja fel, kiemelt figyelmet fordítva az intonáció jelölése és a szünet lejegyzése kapcsán felmerülő problémákra s megoldásukra. Ezt követően leltárszerűen ismerteti az interjúk keretében vizs-

gált hangtani, morfológiai, szintaktikai és lexikai kérdéseket, valamint az irányított beszélgetéseket alkotó társalgási modulokat. Váradí kitér a magnetofonnal készített analóg hanganyagok digitalizására, ahogyan a lejegyzett interjúk hypertextes, multimédiás változatának kidolgozására is.

Kontra Miklós a szóban forgó blokk negyedik, *Átlagos mondathossz a BUSZI-2-ben?* című cikkében Váradí–Oravecz–Peredy (2012) azon megállapítására reagál, miszerint: „A BUSZI-korpusz tagolásánál a szöveget annotáló személyek anyanyelvi intuíciónk, illetve a Németh T. (1991) által megfogalmazott elvek alapján állapították meg a mondathatárokat”; ehhez kapcsolódóan felhívja a figyelmet arra, hogy az interjúk lejegyzését és ellenőrzését végző nyelvészek a mondathatárok jelzésekor – gyakorlati okokból kifolyólag – semmilyen explicit szabályt nem követtek.

Az első blokk ötödik és egyben utolsó írása Borbély Anna és Bartha Csilla újonnan jegyzett közös munkája, mely az *Interjúzás, lejegyzés és kódolás a BUSZI-2-ben* címet viseli. A szerzők a tanulmányban egyebek között rámutatnak, hogy a BUSZI-2 korpusz nem csupán azoknak a nyelvi változóknak és jelenségeknek a vizsgálatára alkalmas, melyeket a kutatás tervezésekor a nyelvészek megfogalmaztak, hanem a szociolingvisztika társas konstruktivista elméleti keretéhez is hasznos nyelvi adatbázist szolgáltat, vagyis lehetővé teszi például a terepmunkások diskurzusszervező és stílusalakító tevékenységének elemzését is.

A tanulmánykötet második, *Elemzések* című tematikai blokkja hét további alfejezetre tagolódik: *Hangtan, Alaktan, Mondattan, Szókincs, Stílus, Diskurzus* és *Varia*.

A Hangtan címet viselő alfejezet első tanulmánya a Hattyár Helga, Kontra Miklós és Vargha Fruzsina Sára nevéhez kötődő *Van-e Budapesten zárt é?* című írás, melyben a szerzők a címben megfogalmazott vizsgálati problémát a BUSZI-2 interjúk vonatkozó tesztkérdéseinek és irányított beszélgetéseinek keretében felgyűjtött percepciós és produkciós adatok szemszögéből közelítik meg, miközben a független változók hatását is elemzik.

Ugyanezen alfejezet másik, *Az I variabilitása öt foglalkozási csoportban. Kutatások a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú beszélt nyelvi korpuszban* című tanulmányának szerzői Borbély Anna és Vargha András, akik a BUSZI-2 irányított beszélgetéseiben az I variabilitásának foglalkozástól való függését vizsgálják. A szerzők az elemzés során a formális I-kiesés százalékos arányszámát vették alapul, melynek eredményei egyebek mellett megcáfolták azt a sztereotipikus meggyőződést, miszerint a szellemi foglalkozású adatközlők interjúiban ritkábban fordul elő a formális I-kiesés, mint a fizikai foglalkozásúakkal készült beszélgetésekben.

Az Alaktan című alfejezet első tanulmánya a Mátyus Kinga, Bokor Julianna és Takács Szabolcs által jegyzett *„Abban a farmerban nem mehetek színházba”*. A (bVn) variabilitásának vizsgálata a BUSZI tesztfeladataiban. A szerzők azt vizsgálják, milyen hatása van a társadalmi háttérnek és a feladattípusnak a (bVn) rag sztenderd (bVn) és nem sztenderd (bV) használatára. Statisztikai elemzéseik alapján azt a következtetést vonják le, hogy a BUSZI-2 felsőfokú végzettséggel rendelkező adatközlői szignifikánsan nagyobb arányban használnak sztenderd változatot, mint a felsőfokú végzettséggel nem rendelkezők, és hogy a BUSZI-2 adatközlőinek lassú és gyors olvasásra összpontosító feladataiban szignifikánsan kevesebb a sztenderd változat, mint a többi feladattípusban. Az Alaktan című alfejezet másik, Borbély Anna által készített tanulmánya a *Két morfológiai változó variabilitásának statisztikai és szociokognitív elemzése a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú beszélt nyelvi korpuszban* címet viseli, melyben a szerző a -nék és a jöttök nyelvjárási változók sztenderd és nem sztenderd (nák, jösztök) beszélt nyelvi előfordulásait vizsgálja a BUSZI-2 alapján. Az írásból kiderül, hogy a vonatkozó változók használatát és megítélését nemcsak a társadalmi csoportokban, hanem a kontextuális stílusokban is nagyban befolyásolja területi elterjedtségük, valamint a nyelv művelők velük kapcsolatos eltérő stigmatizációs minősítése.

A tanulmánykötet következő, Mondattan című alfejezetének első írása *Az -e kérdőszó és a budapesti nyelvhasználat. Minta érték nélkül* címet kapta, és a kutatás egyik terepmunkásaként is tevékenykedő Kassai Ilona nevéhez fűződik. A szerző a BUSZI-2 adatai alapján megállapítja, hogy az -e kérdőszó normától való eltérő használata leginkább a gyári munkásokra és legkevésbé a tanárookra s az egyetemi hallgatókra jellemző. A szerkesztők ugyanebben az alfejezetben helyezték el a kötet egyetlen angol nyelvű tanulmányát is, mely a *Loss of Agreement between Hungarian Relative Pronouns and their Antecedents* címet viseli. Szerzője, Szeredi Dániel az *amely, amelyik, aki, ami* vonatkozó névmások használatát vizsgálja a BUSZI-2 korpuszban, miközben a kutatás eredményeit szembeállítja a nyelvművelő irodalomban megfogalmazott meggyőződésekkel is. Elemzése során egyebek között kimutatja, hogy az *amely* használata a magyar nyelvben visszaszorulóban van, de a magasabb társadalmi rétegekhez tartozó személyek beszédében esetenként mint archaizmus fordul elő.

A *Szócsinálás (A motiváció szerepe egy ismeretlen tárgy megnevezésében)* című, Kontra Miklós által jegyzett tanulmány a Szókincs című alfejezet egyetlen írása, melyben a szerző a *kapocskiszedő* név keletkezésének folyamatát mutatja be. Kontra előbb felsorolja, mely kifejezéseket alkalmazták a BUSZI-2 adatközlői a vonatkozó tárgy megnevezésére, majd rámutat, hogy a névalkotási változatosságnak a gyártók és forgalmazók egységes megnevezési igénye vetett véget.

A *Stílus c.* alfejezetben Bartha Csilla és Hámori Ágnes *Stílus a szociolingvisztikában, stílus az interakcióban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések a szociolingvisztika társas-konstruktivista stílusvizsgálataiban* című tanulmánya kapott helyet. A szerzők elsősorban a szociolingvisztika társas konstruktivista stílusértelmezésére alapozva tizennégy, a BUSZI-2-ből származó interjú interakcionális stilisztikai elemzését végzik el, melynek keretében megállapítják, hogy a stílust és változását nem eleve adott társadalmi tényezők vagy

a diskurzus egyes témái határozzák meg önmagukban, hanem a beszélőknek az adott helyzetben, az adott téma kapcsán választott önmegjelenítési, a diskurzusbeli identitását és a beszédpartnerrel való viszonyát alakító, aktív stratégiája.

A következő, Diskurzus című alfejezet egyetlen tanulmányát szintén Bartha Csilla és Hámori Ágnes jegyzi, akik *A beszédmódok dinamikája az interakcióban: a beszédalkalmazkodás-elmélet lehetőségei a társas nyelvhasználat vizsgálatában* című írásukban egyrészt a társas konstruktivista szociolingvisztikából, másrészt a beszédalkalmazkodás-elméletből kiindulva egyebek mellett a BUSZI-2 irányított társalgási moduljai alapján egy több interjúban is közreműködő terepmunkás beszédmódjának változásait vizsgálják az adatközlő és az adatközlő nyelvhasználatának összefüggésében.

A második blokk utolsó alfejezete a *Varia* címet viseli, és Kontra Miklós két tanulmányát tartalmazza. Az első a *Megjegyzések a BUSZI-2-beli nyelvi bizonytalanságról* címet kapta, melyben a szerző a BUSZI-2 adatközlőinek a nyelvi helyességről alkotott véleményét és a saját maguk beszédéről szóló ítéleteik eltéréseit, azaz a Labov nevéhez fűződő ún. manifest nyelv bizonytalansági indexet vizsgálja (Labov 2006, 319. p.). A második tanulmány címe *Mustra a BUSZI-2 kétdimenziós tesztadataiból*, melyben Kontra arra keresi a választ, milyen hatása van a BUSZI-2 adatközlőire vonatkozó négy független változónak (életkor, nem, foglalkozás és budapesti vagy bevándorló státusz) az interjúk szóbeli mondatkiegészítésből származó adataira.

A tanulmánykötet írásainak fent bemutatott rövid áttekintése is kiválóan bizonyítja, hogy a *Tanulmányok a budapesti beszédről a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú alapján* című kiadvány a magyar nyelvészetben hiánypótlónak számít, hiszen nemcsak összegyűjti és egységes keretbe helyezi az első magyar élőnyelvi kutatáshoz fűződő információkat, hanem az általa közreadott kézzelfogható ismeretanyag kiválóan érzékelteti a szociolingvisták és az „elefántcsonttoronyban” tevé-

kenykedő nyelvészek szemlélete s kutatási módszerei közötti jelentős különbségeket is.

Irodalom

Labov, William 1984. Field methods of the Project on Linguistic Change and Variation. In Baugh, John-Sherzer, Joel (szerk.): *Language in Use: Readings in Sociolinguistics*. Englewood Cliffs N.J., Prentice-Hall, 28–53. p.

Labov, William 2006. *The Social Stratification of English in New York City. Second edition*. New York, Cambridge University Press.

Németh T. Enikő 1991. *A megnyilatkozás-típus elméleti kérdései és a szóbeli diskurzusok megnyilatkozás-példányokra tagolása*. Kandidátusi értekezés. Szeged.

Váradi Tamás–Oravec Csaba–Peredy Márta 2012. A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú lexikai és szintaktikai jellemzői. In Váradi Tamás–Prószéky Gábor (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIV. Nyelvtechnológiai kutatások*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 199–222. p.

Dančo Jakab Veronika

Bajcsi Ildikó: Kisebbségi magyar küldetés Csehszlovákiában. A sarlós nemzedék közösségi szerepvállalása Trianon után. Budapest L'Harmattan, 2021, 274 p.

Aki a „masaryki republika” magyar közéletével foglalkozik, úton-útfélen belebotlik a Sarló mozgalomba. Már csak azért is, mert ez a fiatal értelmiségi csoportosulás a legfontosabb csehszlovákiai magyar sajtótermékeknek több tehetséges publicistát adott a *Prágai Magyar Hírlaptól A Napon át a Magyar Újságig*. Mindemellett a második világháború, a csehországi deportálások és a lakosságcsere utáni időkben – immár egyéni életutakként – találkozhattunk az 1930-as évek második felére

már szétszéledt mozgalom tagjaival akár a politikai, az irodalmi vagy a tudományos közegekben. A bársonyos forradalom után – főleg baloldali színezetük miatt – a sarlósok helyére a formálódó szlovákiai magyar politikai és értelmiségi elit új szereplőket, új példaképeket akart beemelni a „felvidéki magyar panteonba”, mint pl. Esterházy Jánost. Bár Bajcsi Ildikó célja a Sarló történetének elfogulatlan feldolgozása volt, nem kétséges, hogy egy olyan munkát adott ki a L'Harmattan gondozásában, amely a szlovákiai magyar történeti emlékezetet is befolyásolhatja. Ez a cikk nem a könyv ismertetésére fog törekedni, hanem kiemelve a mű különböző témáit kívánja majd felkelteni az érdeklődést.

A szerző – nagyon helyesen – szakított a „történészek bálványával”, a kronológiával, és eszmetörténeti szempontok szerint tagolta a könyv fejezeteit. Természetesen a legelején szükséges volt ismertetni a Sarló alakulásától megszűnéséig a mozgalom legfontosabb mérföldköveit, hogy a könyv további részeiben mélyebb szintű betekintést kaphassunk e csoport belső változásairól. A budapesti ELTE BTK diákjaként korábban gyakran vettem részt Kiss Gy. Csaba tanár úr óráin, aki amellett, hogy Szalatnai Rezsőt is ismerte, gyakran emlegette, hogy „a sarlósok úri fiúk voltak”. Persze, ez elsősorban a kezdeti generációra volt jellemző, akik megalapították a Magyar Akadémikusok Keresztény Köreit (MAKK) Csehszlovákia egyetemi városaiban, s létrehozták a Prágában tanuló magyar öregcserkészek csoportját, a Szent György Kört. Ők voltak az első fiatalok, akik már – Szvatkó Pál szavaival élve – Baťa-cipőben látogatták a prágai, brünni és pozsonyi előadótermeket, s nem magyar nyelven végezték el tanulmányaikat. Mindemellett pozsonyi polgári családok sarjaitként (pl. Balogh Edgár és Peéry Rezső) az új államban már nem olyan társadalmi státusszal rendelkeztek, mint korábban. Bajcsi Ildikó kitér arra is, hogy ezekre a fiatalokra kik gyakoroltak nagy hatást már az egyetemi évek előtt, s hogyan ötvöződött bennük a szociális érzékenység és a kisebbségi küldetéstudat. Az utóbbi fogalomnál pedig meg kell állnunk egy

pillanatra, mert talán ebben leledzik az, hogy miért is érdemes foglalkozni a Sarlóval.

A „szlovenszkóiség” eszméje vagy inkább életérzése – véleményem szerint – még nincs körülhatárolva kellően, s több vitára van szükség ezzel kapcsolatban. Erre Filep Tamás Gusztáv és Simon Attila is tett már korábban kísérletet, viszont egyre inkább szembesülünk azzal, hogy az első Csehszlovák Köztársaság kisebbségi közéleté még heterogénebb volt, mint gondoltuk. Bajcsi Ildikó egy külön alfejezetben foglalkozik a Sarló kisebbségi missziós tudatával, s remélhetőleg a későbbiekben Győry Dezső és a Sarló tagjainak erre vonatkozó munkáit más, a korabeli sajtóban megjelent publicisztikával is össze fogja hasonlítani. Apró negatívumként megemlíthető, hogy néha „pozitivistá módszer” szerint dolgozott a szerző: egyenként ismertette a források tartalmát, miközben automatikusan elemezhetné volna őket, s levonhatta volna a konklúziót. Továbbá néhol nem indokolt ismétlésekkel találkozunk az olvasó. Természetesen ez még nem vesz el semmit a munka értékéből és jelentőségéből.

A felhasznált források és a szakirodalom elismerésre ad okot, mivel Bajcsi Ildikó körültekintően válogatta ki a segédeszközeit. Dicséretre méltó az is, hogy nemcsak magyar és szlovák nyelvű anyagok, hanem a Prágai Nemzeti Levéltár iratai is árnyalták az elemzést. Ez mondható el a politikai és kulturális kontextust megteremtő magyar, szlovák és cseh nyelvű munkákról is, amelyek a lábjegyzetekben és a bibliográfiában szerepelnek. Kiváltképp fontos szempont, hogy a szerző gyakran idéz a sarlósook publikált vagy kiadatlan írásából is, amivel a köztük levő kommunikációt és az ő nyelvezetüket mutatja be, másrészt autentikussá teszi a mű olvasási élményét is. A sarlósook visszaemlékezéseit is érdemes forgatni Bajcsi munkája mellett, így például – ahhoz mértékű kritikával – Balogh Edgár *Hét próba* és *Szolgálatban* c. emlékiratait.

A könyv alaptézise szerint a Sarló felbomlásának kezdete 1931-re tehető, amikor a mozgalom legagilisabb tagjai közül többen beléptek a kommunista pártba. Autonóm fiatal értelmiségiek, akik mind a Horthy-féle Magyaror-

szággal, mind a prágai centralizmussal szemben álltak, s egyrészt a világgazdasági válság, másrészt a „szlovenszkói valóság” meg tapasztalásának hatására sodródtak a kommunizmus felé. Kritikával illették Prágát, de ki kell egészítenünk, hogy a kezdeti időszakban a Szent-Ivány József-féle „nemzeti realpolitika” irányát sem vetették el 1926–27 környékén. Később a radikalizálódott kommunista szárnyal szemben javarészt a szociáldemokrata meggyőződésűek fejeztek ki kritikát, pl. Szalatnai Rezső *A Reggel* c. lap hasábjain. Bajcsi egy nagyon érdekes szempontot is beemelt a Sarló „pártosodásával” kapcsolatban, mégpedig Balogh Edgár magánéleti válságát 1931-ben, amelynek szintén szerepet tulajdonít a mozgalom kommunizmus felé hajlásában.

Az első bécsi döntés és a második világháború utáni életutak ismertetése külön értékkel bír a könyvben, mivel ezek révén látjuk, hogy a fiatalkori élmények és a mozgalmiság mennyire meghatározó volt a sarlósook életében. Balogh Edgár, miután 1935-ben kiutasították Csehszlovákiából, ugyanaz a perpetuum mobile maradt, s részt vállalt az erdélyi magyar baloldali értelmiség megszervezésében. Legtöbben a revíziót követően Magyarországon maradtak, a pozsonyi csoportból pedig néhányan (Szalatnai, Peéry, Brogyányi Kálmán, Duka-Zólyomi Norbert) a Jozef Tiso-féle klérofasiszta Szlovákiában próbáltak érvényesülni. Szalatnai életében, úgy tűnik, a Sarló „hídszerpe” kiemelt fontossággal bírt, mivel az 1960-as évek folyamán a cseh és szlovák nyelvű irodalom első népszerűsítői közé tartozott. Ekkor viszont már többen Budapesten éltek, míg mások emigrációban, és a szocializmus éveit alatt is fel-felsejlettek a Sarló emlékezetével kapcsolatos jelenségek Csehszlovákiában.

Le kell szögezzük, hogy bár a pártállam éveiben a Sarló valóban baloldali magatartása miatt „példaértékűnek” számított, viszont a korabeli sajtó hasábjain is természetesen a kommunista párthoz való csatlakozásukat és a marxi-lenini ideológia elsajátítását domborították ki. A szerző is szót ejt Lőrincz Gyuláról, aki amellet, hogy 1930-ban a mozgalom vezetőjével, Balogh Edgárral együtt egy szociográ-

fiai regősjáráson vett részt Kárpátalján, a világháborút követően az egyik legfontosabb magyar közéleti személy volt a Csemadok KB elnökeként. A Sarló-kultusz az emlékezetpolitikában pedig Gombaszög révén manifesztálódott, ahol a Csemadok az 1960-as évektől kezdve rendezte meg az Országos Dal- és Táncünnepélyt. Mindemellett a gömöri völgy mai napig helyet ad a legnagyobb szlovákiai magyar rendezvénynek és fesztiválnak, a Gombaszögi Nyári Tábornak. Bár hozzá kell tennünk, hogy a Sarló emlékezete vagy kulturális öröksége immár alig jelenik meg ezen a szabadegyetemen és táborban, viszont az 1960-as években kibontakozó ifjúsági klubmozgalom egyes szimbólumai (A Nyári Ifjúsági Találkozók fecskés zászlaja, a kopjafapark stb.) annál inkább. Úgy gondolom, hogy egy külön tanulmányt is megérne készíteni Gombaszögről mint közéleti-kulturális térről, illetve arról, hogy a szlovákiai magyar közösség belül milyen szerepet tölt be.

De mégis miért olyan különleges a Sarló? S miért ők számítanak mai napig a legismertebb ifjúsági mozgalomnak a szlovákiai magyarság történetében? Talán a „legismertebb” fogalmat is érdemes itt tisztázni, mert a sarlósokról is elsősorban az 1989 előtt szocializálódott nemzedékek hallottak, ismertetésükkel pedig azóta is adósak a magyar tannyelvű középiskolák tantervei Szlovákiában. Bajcsi könyvének összegzőjéből kiemelnék ennek kapcsán egy fontos részletet: „Mindenesetre a csehszlovákiai magyar közösség megszerveződésében a sokak által mitizált, mások által alapvetően elhibázottnak tartott Sarlót – amely szervezett keretek közt működő mozgalomként valójában csupán 5-6 évig tartott – akár múltó epizódként is lehetne kezelni. Ezzel szemben a csoport értelmiségi tagjainak szakmai, értelmiségi, közéleti teljesítménye például a kisebbségi önmeghatározás, a magyar közösségépítés és -szervezés terén vagy a kulturális és szociális feladatok kijelölésében, vállalásában, a kisebbségi útkeresés módozatainak a kialakításában olyan példát jelent, amelyet sok tekintetben máig nem tudtak meghaladni a kisebbségi magyar közélet irányítói.”

A Sarló szellemi érdemei közül, ha valamit ki lehetne emelni, akkor a „kizárólagos magyarról” a „szlovenszkói magyarra” való fókuszálást, illetve annak felfedezését lenne érdemes. Természetesen a Trianon utáni kényszerközösségben ezt a kisebbségi identitást – Bajcsi szavaival élve – egy „élgárda” képviselhette, viszont általában véve is a magyar kisebbségi közösségek életében nővumnak számított, annak tudatában, hogy pl. Erdélyben ennek az identitásnak a transzilvanizmus ágyazott meg. A „szlovenszkóiságnak” nem voltak kulturális gyökerei, s bár a Sarló fiatal, idealista tagjai nemegyszer önellentmondásba botlottak, a provincializmuson túl próbálták érvényt szerezni életérzésük számára. S talán ezt a jogot kár is volna eltagadni tőlük...

Czáboczy Szabolcs

Czáboczy Szabolcs: Kék a sátram, recece... Fejezetek a csehszlovákiai magyar ifjúsági klubmozgalom történetéből (1948–1992). Pozsony, Phoenix Library, 2021, 240 p.

A kassai származású Czáboczy Szabolcs az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának doktorandusz hallgatójaként és a Diákhálózat egyik aktivistájaként a szlovákiai magyar történetírás komoly hiátusát töltötte be 2021-ben megjelent tanulmánykötetével.¹ Könyvében ugyanis a csehszlovákiai magyarság pártállami éveinek ifjúságtörténetét dolgozta fel a klubmozgalom eseményein keresztül. A kötet kiadásához jó apropót kínált a rendszerváltást követően megalakult Diákhálózat jubileuma. A csehszlovákiai magyar ifjúsági klubmozgalomból kinőtt diákszervezet

1 Czáboczy egyébként az ELTE történelem-irodalomtudomány szakán szerzett diplomát 2017-ben. Első könyve egy verseskötet volt, amelyet 2016 júniusában jelentetett meg *Lappangás* címmel a Püski Kiadónál.

ugyanis 2021 szeptemberében ünnepelte megalakulásának 30. évfordulóját.²

A szerző ugyanakkor már könyve előszavában tisztázza, hogy a teljesség igénye nélkül készítette el a kötetét, vagyis elsősorban olyan alapműnek szánta, amely jó kiindulópontot jelenthet a téma mélyebb és részletesebb feldolgozásához. Czáboczy mindössze hét történet kiragadásával nyújt betekintést a csehszlovákiai magyarság ifjúsági újjászerveződésének bonyolult és soktényezős folyamatába a jogfosztottságát időszakát követő kommunista években. Ahogyan azt maga is megfogalmazza: „A következő oldalakon egy olyan mozgalomról lesz szó, amely dacolva az egyesülési szabadság és a civil élet 1950-es évekbeli felszámolásával, egy alternatív utat alakított ki a csehszlovákiai magyar fiatalok számára.” (3. p.) A fentiek már utalnak rá, hogy a monográfiából az olvasó nemcsak a kisebbségi ifjúságtörténet eseményeibe nyer mélyebb betekintést, hanem a csehszlovákiai magyarság művelődéstörténetének sokrétű folyamatairól is tájékozódhat. A pártállami években a csehszlovákiai magyar kultúrélet legfontosabb keretét biztosító Csemadok például szintén központi szerepet kap a kötetben elsősorban az ifjúsággal való együttműködés terén. Mindeközben a csehszlovákiai magyar ifjúsági szerveződésekben rekrutálódott értelmiségi nemzedékek központi figuráival is megismerkedhet az olvasó.

A tanulmánykötet első fontosabb fejezetét az előzményekről, vagyis a két világháború közötti időszakról készült rész jelenti. A *Magyar ifjúsági szerveződések Csehszlovákiában (1918–1938)* című fejezetben belül a szerző elsősorban azokra a csoportosulásokra fókuszál, amelyek a pártállami években is komoly hatást gyakoroltak a csehszlovákiai

magyar ifjúsági mozgalmakra. Közülük kell kiemelni a Sarló tevékenységét az első Csehszlovák Köztársaság keretein belül. A két világháború közötti baloldali mozgalom mindvégig fontos viszonyítási pontként szolgált a klubmozgalom s a későbbi nemzedékek számára. Az 1928-ban Gombaszögön megalakult, Balogh Edgár által irányított spontán szerveződés „autodidakta” baloldalisága vagy kommunizmusa azért is állhatott közel a klubmozgalom tagjaihoz, mert a sarlósokhoz hasonlóan őket is egyfajta alternatív ideológiai útkeresés jellemezte a pártállami években. Ezért sem meglepő, hogy a szerző az előzményeket tárgyaló fejezetében három és fél oldalon keresztül elemzi az egykori Sarló mozgalom működését. Ugyanakkor az is kiderül, hogy néhány fontosabb korabeli ifjúsági szerveződés elkerülte a figyelmét. A sarlósok egy részéből megszerveződött két világháború közötti Magyar Munkaközösség tevékenységéről például nem esik szó a kötetben.

Czáboczy a klubmozgalmak történetének eseményeit „A saját erejéből született, szinte a semmiből jött...” *Az első ifjúsági klubok alakulásmintái (1957–1967)* című fejezetével kezdi. Az első rész céljait már bevezető soraiiban világosan kijelöli: „E fejezet az első magyar diákkörök és ifjúsági klubok megalakulásának körülményeit és céljait kívánja bemutatni, a történeteket beágyazva a korabeli »csehszlovák valóságba«. Alakulásminták alatt a hovatarozásról szóló korabeli diskurzust értem, illetve azt, hogy végül ezek az alulról építkező, spontán módon kialakuló magyar ifjúsági klubok hogyan hangolták össze munkájukat, tehát: hogyan és miért alakult ki a csehszlovákiai magyar klubmozgalom az 1960-as évek második felében?” (27. p.) A klubmozgalom megalakulásának főbb körülményeit valóban bemutatja Czáboczy, a „csehszlovák valóság”, vagyis a történeti háttér megrajzolása, a mélyebb összefüggések megvilágítása azonban kevés hangsúlyt kap a klubok eseménytörténetének részletei között. A fejezeteket lezáró összegző részek és egy-egy fontosabb fogalom félkövér betűtípussal

2 Erről bővebben lásd: 30 éves a Diákhálózat – Klubmozgalmi nagytalálkozó. Paraméter. <https://parameter.sk/30-eves-diakhalozat-klubmozgalmi-nagytalalkozo> (2022. 02. 24.)

való kiemelése azonban mindenképp segítik az olvasót az értelmezésben.

Az első alfejezetekben annak a két fontos szervezetnek a bemutatására vállalkozik, amelyek a legnagyobb hatást gyakorolták a magyar klubok megszerveződésére. Ide tartozott az 1949. április 23–24-én megalakult Csehszlovák Ifjúsági Szövetség (CSISZ), valamint a Csemadok. Az is kiderült ebből a részről, hogy előbbi szervezeten belül nem volt ugyan nemzetiségi alapon elkülönülő részleg, az ún. CSISZ KB és CSISZ SZKB elnökségében már megjelentek a szlovákiai magyar ifjúságnak azok a figurái, akik a későbbiekben fontos szereplőivé váltak a klubmozgalmak tevékenységének. Ide tartozott például Major Ágoston, Mészáros Sarolta, Csikmák Imre, Dobos László vagy Batta György. (29. p.) Az 1949. március 5-én megalakult Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete (Csemadok) pedig a szlovákiai magyarság kulturális szerveződéseként értékelődött fel az ifjúsági klubmozgalmak szempontjából. A kötet azt is jól bemutatja, hogy a Csemadok és a szlovákiai magyar ifjúsági mozgalmak között fenntartott viszony korszakonként hullámzott, szervezetenként pedig ugyancsak változott. Az 1960-as években például már jól látszott, hogy a Csemadok kínálta keretek nem biztosítanak elegendő teret a fiatalok számára. A szervezetek közötti különbségeket pedig jól mutatják az 1957-ben alakult prágai Ady Endre Diákkör (AED), valamint az 1964-ben létrejött pozsonyi József Attila Ifjúsági Klub jogi megszerveződésének a körülményei. A JAİK-on belül például a vezetők egy része a CSISZ-hez, míg mások a Csemadokhoz kapcsolták volna az ifjúsági klubot. A következőkben már a klubmozgalom kialakulására, vagyis az ifjúsági hálózatépítés folyamatára is rátér a szerző, amelynek kezdeti időszakát az 1960-as évek közepére datálja. A kapcsolatépítés folyamatában már helyet kaptak az AED és a JAİK mellett újonnan megszerveződött diákkörök. Ez időben jött létre ugyanis Csehszlovákiában a magyar klubmozgalmak kötelékébe tartozó ifjúsági mozgal-

mak nagy része.³ A következő alfejezet a klubmozgalmak további fontos támogatójáról, mégpedig a Népművelési Intézet nemzetiségi osztályáról értekezik. Ebből a részből az is kiderül, hogy a CSISZ és a Csemadok mellett ez az intézmény a jogi alapok helyett más szempontból nyújtott támogatást a klubmozgalomnak.⁴ Mindeközben azt is nyomon követhetjük, hogy az 1960-as évek második felétől új korszakba lépett a 10 évig féllillegálisban működő csehszlovákiai magyar klubmozgalom. Ezt jelezte a CSISZ SZKB, a Csemadok KB és a magyar ifjúsági klubok képviselőinek első közös ülése 1967 novemberében, amelynek keretében megszületett *A művelődési és ifjúsági klubok helye és szerepe a kulturális népművelő munkában* c. elnökségi anyag. A munkaértekezletet követően a résztvevő fiatalok

3 A szerző bemutatja az eltérő keretek között szerveződött kassai Új Nemzedék Ifjúsági Klub (ÚNIK), a komáromi Petőfi Sándor Ifjúsági Klub (PIK), az első vidéki, a csatai Csillag Ifjúsági Klub, a dunaszerdahelyi Csallóközi Ifjúsági Klub (CSIK), a losonci Korunk Ifjúsági Klub (KIK), vagy a brünni Kazinczy Ferenc Diákklub (KAFFEDIK) megalakulásának körülményeit. Ugyanakkor olvashatunk a Lévai Ifjúsági Klub mellett a rövid életű rozsnói Móricz Zsigmond Ifjúsági Klub megalakulásáról. Emellett a könyvben helyet kap a nagykaposi Erdélyi János Diákkör (EJD) megemléítése is, de a rimaszombati Fáklya Irodalmi Színpaddal együttműködött Tompa Mihály Ifjúsági Klub (TMIK) megalakulásának körülményeiről is olvashatunk. (35–39. p.)

4 „Ezen együttműködés eredménye volt az is, hogy az intézet magyar nyelvű folyóirata, a havonta megjelenő Népművelés mellékleteként jelenhetett meg az ifjúsági klubok saját fóruma. Az első négy szám (1965. december – 1966. március) Így élünk mi, a továbbiak (1966. április – 1966. november) Hang cím alatt jelent meg Duray Miklós, Mácza Mihály és Gágyor Péter szerkesztésében.” (40. p.)

az AED 10. évfordulója alkalmából szervezték meg első közös konferenciájukat 1967. november 11–12-én. Az ifjúság itt már kilátásba helyezte a „központi klubszerv kialakítását”, valamint egy közös klubfórum létrehozását, továbbá a klubok hivatásának és kapcsolattartásának kérdéseit is konkretizálni kívánták. Ezek a közös pontok pedig már jól mutatták, hogy a csehszlovákiai magyar ifjúsági szerveződések szintet léptek: „Az 1967 őszen rendezett prágai klubkonferencia egy új kezdetet jelentett, mivel innen indult el az a folyamat, amely a spontán szerveződést egy koherens rendszerbe kívánta foglalni. A cseh fővárosban elfogadott határozatok 1968-ban értek célba, miután a CSKP első titkári székét Alexander Dubček foglalta el. Viszont ez már egy másik történet.” (43. p.)

A kötet címével megegyező „*Kék a sátram, recece...*” A Nyári Ifjúsági Találkozók Története (1965–1971/1972) című fejezet a csehszlovákiai magyar ifjúsági klubok 1965 és 1971 közötti hét alkalommal megrendezett Nyári Ifjúsági Találkozóinak (NYIT) körülményeibe nyújt betekintést. Ezek a – sarlósok 1928-as gombaszögi tábort felidéző – rendezvények a „szórakozva művelődés” keretében szerveződtek meg a kisebbségi magyar ifjúság körében. E fejezet az egyes táborok programját és visszhangját írja le, mindemellett „arra is keresi a választ, hogy a hatvanas évek fiatal csehszlovákiai magyar értelmisége számára mit is jelentett ez a tábor: miben rejlett a NYIT jelentősége?” (53–54. p.) Ezen belül olvashatunk például arról, hogy a sarlós hagyománnyal szemben miért nem Gombaszögre esett a választás az újabb ifjúsági táborok helyszínéül. Az első három Nyári Ifjúsági Tábor megszervezésére ugyanis Berzéké Körös határában, Abara község szomszédságában, majd Pincen került sor. A következőt alfejezetet a szerző már a hullámvölgyből kiívelő ún. „aranykorként” definiálja, amely az 1968 és 1969-ben megszervezett keszgefalvai és a kéméni táborokhoz kötődik. Ebben természetesen közrejátszottak a prágai tavasz eseményei, vagyis az országban elindult demokratizálódási folyamat. Mindez hatással volt a magyar klub-

boknak azon szándékára, amely egy nemzeti-ségi alapú ernyőszervezet létrehozására irányult: „Ennek eredménye volt az április 6-i pozsonyi ülésük, ahol megalakították a Magyar Ifjúság Központi Tanácsát (MIKT), amelynek feladata egy ifjúsági szövetség alapszabályának és programjának kidolgozása volt. [...] Bár 1969 végére a MIKT még megkísérelte, hogy egy magyar nemzetiségi részleg létét bebiztosítsa az egységes ifjúsági szövetségben, viszont a SZISZ létrejöttével a Magyar Ifjúság Központi Tanácsa gyakorlatilag megszűnt.” (66. p.) A reformfolyamatokkal párhuzamosan a klubmozgalom egyre szélesebb körben vált ismertté. Az új légkörben a Csemadok új elnöke, Dobos László is ellátogatott a táborba, emellett pedig a határon túli magyar látogatókon kívül lengyelországi fiatalok is részt vettek a rendezvényen. Miközben a Varsói Szerződés csapatai megszállták Csehszlovákiát, az ifjúsági klubok megszerveződése felfelé ívelt. Ezt jelzi, hogy a csehszlovákiai magyar fiatalok II. konferenciáján megalakult a MISZ, vagyis a Magyar Ifjúsági Szövetség. Ebben az időszakban már feltűnt a csehszlovákiai magyar értelmiség új nemzedéke is. A szerző közülük kiemeli Bubenko Györgyöt, Kolár Pétert, Fodor Rudolfot és Lacza Tihamért, akiknek a nevével a könyv soron következő lapjain egyre gyakrabban találkozhatunk. A hanyatlás időszakát Czáboczy az 1970-ben, illetve 1971-ben megszerveződött Latorca-parti és szádmás-körtvélyesi táborhoz köti. Az országos politikai helyzet – vagyis a demokratizálódási folyamat megakadása – komoly befolyással volt a klubmozgalmak életére. Ez a magyar klubok számának radikális csökkenését, valamint a diákklubok mérvadó figuráinak – pl. Duray Miklósnak és Varga Sándornak – az eltávolítását hozta magával. Az átalakulás mértékét a szerző szerint jól jelzi, hogy „a prágai tavasz idején aranykorát élő magyar ifjúsági klubmozgalom 1971-ben már nem hasonlított 2 évvel ezelőtti énjére, amikor még összesen 219 magyar klubot foglalt magába”. (67. p.) A nyári ifjúsági táborok nemcsak a csehszlovákiai magyar ifjúság fórumának megteremtését

szolgálták, a klubmozgalom terjedését is elősegítették. A csehszlovákiai demokratizálódási folyamatok megrekedésével párhuzamosan a nyári ifjúsági táborok is megszakadtak egy időre. A szerző viszont azt is jelzi, hogy az ifjúsági mozgalomban egy „túlélőprogram” létrehozására is sor került a visszarendeződés, vagyis a husáki konszolidáció időszakában.

A következő rész már az 1970-es évek történetét dolgozza fel, amely az ifjúsági klubok történetében is komoly változásokat indított el. A hetvenes évek „origópontját” a NYIT-et felváltó Honismereti Kerékpár Tűrák (HKT), valamint a vágsellyei Vörösmarty Klub tevékenysége határozta meg. A fejezet a Csemadok KB Központi Népművelési Szakbizottságának egyik albizottságaként létrejött Központi Művelődési Klubtanács létrehozásáról is beszámol, amely egyfajta véleményező testületként működött a Csemadok KB fenntartása alatt.⁵ Ez a függő viszony azonban idővel konfliktust okozott a fiatalok és a Csemadok vezetősége között. Ilyen vitákról és nézeteltérésekről olvashatunk még a *Központi irányítás alatt (1980–1986)* című alfejezetben, amely már a klubmozgalom válságos, „hullámzó” időszakát jeleníti meg. Ezt jól jelzi, hogy az 1980-as évek elején Szakbizottsággá átnevezett Klubtanács 1985. március 2-án felújította működését. Az 1980-as évek második felében a klubok pedig már egyre inkább a mozgalom irányításának a megújítását, vagyis

a Csemadok KB-tól való függetlenedést szorgalmazták.

A következő két fejezet tematikája elkülönül az előző részekétől, itt ugyanis a klubmozgalom eszmei példaképei kerülnek előtérbe. A *„Mint volt régen a Sarló-mozgalom”* című rész ugyanis Fábry Zoltánnak és a sarlósoknak a hatását vizsgálja a csehszlovákiai magyar ifjúságra a kommunista hatalomátvételt követően. Vagyis ahogyan azt a szerző megfogalmazza: „ez a fejezet elsősorban kultusz kutatás célzatával íródott [...]”. (107. p.) Czaboczy egyrészt Fábry Zoltán hatását követi nyomon a klubmozgalomra nézve, másrészt a sarlósok nemzedéke és az ifjúsági klubok közötti eszmei-szellemi kontinuitás kérdését vizsgálja. Hozzá kell tenni, hogy Fábry Zoltán személyisége a sarlósok ideológiáját nagyban befolyásolta. A klubmozgalom ifjúsága, követve a sarlósok példáját, szintén eszmei példaképre lett Fábry személyében, akivel az 1960-as években aktív kapcsolatot ápol. Az író tehát nem véletlenül jelentette ki bizakodva a JAİK-nak 1965. július 2-án írt levelében, hogy „itt most valami olyan kezdődik talán, mint volt régen a Sarló-mozgalom. Az életnek, a jövőnek csak akkor van értelme, ha azt komolyan és felelősségteljesen – az ifjúság jelenti.” (110. p.) Azt is megtudhatjuk, hogy a „stószí remete” nemcsak eszmei-szellemi erőt nyújtott a fiatalok számára, pénzületi támogatásaival is segítette az ifjúsági mozgalmat. A fejezetből is kiderül, hogy Fábryval a klubmozgalom fénykorában (vagyis az első NYIT-ek alkalmával) fenntartott kapcsolat később alábbhagyott, de a Fábry kultusza más formában tovább élt az ifjúság körében. A sarlósok közül a klubmozgalom tagjai elsősorban a külföldön letelepedettekkel, vagyis Szalatnai Rezsővel, Győry Dezsővel s a mozgalom vezéralakjával, Balogh Edgárral tartottak fenn kapcsolatot. Duray Miklósnak a Baloghgal folytatott levelezésből például az is kiderül, hogy a klubmozgalom fiataljai számára az egykori mozgalom lényege olyan „élő téma” volt, amely „átnyúlt” az ő csoportosulásukba is. Vagyis a fiatalság mindvégig sokat merített az egykori nemzedék céljaiból akár a szociológiai csoportmunka felvállalásával,

5 „A Klubtanács fő feladata »a klubok munkájának tartalmi orientálása, tevékenységük összefogása« volt. Bár »koordináló tevékenységével« biztosította »a klubok egységes irányítását«, viszont csak »javaslatokat« tehetett »a Csemadok KB-nak a klubmozgalom egyes kérdéseinek megoldására«. Tehát: a klubmozgalmat érintő legfontosabb kérdésekről a Csemadok Központi Bizottságában döntöttek. Mindemellett a Klubtanács tagjai eleinte bizonyos fokú szuverenitással rendelkeztek a művelődési táborok, illetve a HKT-k megszervezése terén” (85. p.)

vagy az ún. kisebbségi hídszerep hangsúlyozásával. Az egykori sarlósok részvétele a klubmozgalmi rendezvényeken vagy Keszegfalván, a IV. NYIT keretei között megszervezett sarlósbeszélgetés, valamint a HKT Sarlós-nosztalgiaja is jól jelezte, hogy a klubmozgalom tevékenységében komoly jelentősége volt Baloghék nemzedékének.

A soron következő fejezetek egy-egy ifjúsági klub lokális történetébe nyújtanak mélyebb betekintést. Először azoknak a kassai kluboknak a fejlődését vizsgálja meg a szerző, amelyekről ez idáig nem született tudományos munka, sem emlékkiadvány. A fejezet címében feltűnő idézet: „*S ők dalolnak akkor is, ha én elnémultam*” Gyüre Lajos *Egy nép nótás kedvével* c. költeményének utolsó soraira utal; e verssel a költő a kassai magyar ifjúság történetének „tarkaságát” kívánta érzékeltetni. (147. p.) A kassai klubok szövevényes és részletező történetei mellé ismét jó kapaszkodót kínál a fejezeteket lezáró összegző rész. Az „északi metropolisz” ifjúsági mozgalmainak történetéből is kirajzolódnak a különféle csoportosulásokon belül összegyűlt fiatalok spontán, alulról szerveződő erőforrásai. A klubmozgalmon belüli lokális történetek ugyanis képesek megmutatni egy-egy klub egyedi történetének sajátosságait. Ebből a fejezetből például az is kiderül, hogy más csoportokkal ellentétben a kassai klubok sorsa szorosan összekapcsolódott a Csemadok helyi szervezetével. A „keleti metropolisz” ifjúsági szerveződései közül érdemes kiemelni a Fábry Zoltán Ifjúsági Klubot, amely a hetvenes évek első felében is aktív kapcsolatot ápol az egyetemi városok diákkörével.

A következő fejezetben ismét egy lokális történet tárul elénk a kötetből. Ebben a részben az 1965-ben megalakult JUGYIK-nak, vagyis a nyitrai Juhász Gyula Ifjúsági Klubnak s a Gímesi Művelődési Táboroknak a korai történetébe nyerhetünk betekintést. Például megtudhatjuk, milyen szorosan összekapcsolódott a Gímesi Művelődési Táborok sorsa a nyitrai főiskolások diákklubjának történetével, később pedig fontos részévé vált az egész klubmozgalomnak. A nyitrai magyar pedagóg-

usképzés rövid történetét is megismerhetjük. Ennek központjában a Pedagógiai Kar 1960-ban megnyílt magyar tagozata áll, amelynek a működését az 1970-es években ellehetetlenítették. Bár a Juhász Gyula Ifjúsági Klubnak fontos szerepe volt a nyitrai pedagógushallgatók aktivizálásában, klubmozgalmi tevékenységét kezdetben mégis több szempontból kritizálták. A legfontosabb fordulópontot 1978 jelentette a mozgalom életében, amely már a nyitrai mezőgazdász-hallgatók (Szépe Edit, Karkó Zoltán, Könözi László, Orosz Jenő) megújítási törekvéseivel függött össze. Megtudhatjuk, hogy a nyitrai főiskolások milyen ellenzéki tevékenységet fejtettek ki a nyolcvanas évek közepén. A fiatalok közül ugyanis többen – pl. László Béla vagy Orosz Jenő – is együttműködtek Duray Miklóssal és a Jogvédő Bizottság munkájával. A szerző pedig azt is kiemeli, hogy Gimes a nyolcvanas évek második felében az AED-ben, a JAİK-ban, a KAFEDIK-ben és a JUGYIK-ban tömörülő diákok fontos „szocializációs közegévé” vált.

A kötet utolsó két fejezete már a rendszerváltás időszakában végbement eseményeket írja le a csehszlovákiai magyar ifjúság körében. Az első részben a Diákhálózat 1991-es létrejöttének előzményeiről értekezik. A szerző a lokális történeteket bemutató fejezetekhez hasonlóan itt is hangsúlyozza, hogy a szlovákiai diákmozgalmak története „terra incognitának” számít. (179. p.) Ebből a részből az is jól látszik, hogy a fiatalok saját eszközeikhez mérten aktív részt vállaltak a rendszerváltás ellenzéki mozgalmainak tevékenységében, „a klubmozgalom hálózata és azok rendezvényei (ugyanis) teret nyújtottak az aláírások gyűjtéséhez”. (181. p.) A magyarországi csoportosulásokkal, valamint a csehországi ellenzékkel való kapcsolattartás jelentőségéről is olvashatunk. Fontos lépésként jelenik meg, hogy 1988. végén létrejött a Felvidéki Diáktanács (FEDIT), amely a négy ifjúsági klub (AED, JAİK, JUGYIK, KAFEDIK) munkáját koordinálta. Emellett a klubmozgalom és a rendszerváltás folyamatában megalakult magyar pártok (pl. a Független Magyar Kezdeményezés – FMK) megalakulásának részleteibe,

a klubmozgalommal fenntartott kapcsolataiba is betekintést nyerünk. A Diáktanács megalakulása mellett a Magyar Diákszövetség is jól jelezte a magyar ifjúsági kluboknak a Csemadoktól való függetlenedési szándékát, másrészt az egymással való szorosabb együttműködés igényét is megmutatta. De a diákcsoporthoz való csatlakozás mellett a magyarországi szakkollégiumok mintájára létrejött csoportosulások is. Ide tartozott például a pozsonyi Ybl Miklós Klub (YBK) vagy az 1989 decemberében a pozsonyi magyar vegyészmérnök hallgatók által megalakított Szent-Györgyi Albert Diákklub (SZADIK). A régi keretek felülvizsgálatát, vagyis a Csemadoktól való függetlenedést jelezte a Központi Klubtanács feloszlását követően a Független Klubtanács létrehozása is, mely „feladatának tűzte ki a politikailag nem elkötelezett klubok, baráti társaságok, kaszinók, kulturális és hagyományőrző egyesületek tevékenységének koordinálását”. (191. p.) Az újabb mérföldkövet pedig az MDSZ és a FEDIT egyesüléséből 1991-ben megalakult Diákhálózat (DH) jelentette, amely az érdekvédelem és a közösségszervezés feladatait tartotta elsődlegesnek a csehszlovákiai ifjúság körében. A zárófejezet, vagyis a *Mi is a klubmozgalom?* című rész szerint a kötetben közölt gondolatok „a korszellem mellett – nemcsak egyfajta esszenciát kíséreltek meg közvetíteni az ifjúsági klubok mindennapjainak és fontos rendezvényeinek bemutatásával, hanem bizonyos (vélt) törvényszerűségek is rámutattak”. (209. p.)

A szerző az utolsó fejezetben a klubmozgalom történetének diszkontinuitásaival szemben az ifjúsági klubok tevékenységének folytonosságára helyezi a hangsúlyt. Ezt pedig négy alappillér kijelölésével kívánja bebizonyítani. Közéjük tartoznak a nyilvánosság mellett a nemzedéki aspektusok, valamint a kollektív keretek. A történetírás legnagyobb kihívásait, egyúttal pedig a legfontosabb kutatásokat a témában azonban véleményünk szerint az utolsó pillér kínálja, amely szerint a csehszlovákiai magyar ifjúsági klubmozgalom közép-európai történet. (213. p.) Ugyanakkor a kötetben érdekes lett volna kitérni például a Diákhálózat

aktuális helyzetére, vagy részletezni a rendszerváltást követően megújult gombaszögi tábor napjainkig nyúló jelentőségét a kisebbségi fiatalok körében. A felhasznált szakirodalom, a források jegyzéke mindemellett azt mutatja, hogy Czáboczy Szabolcs komoly és alapos kutatómunkát végzett, amely módszertani szempontból is megállja a helyét. A legfontosabb szekundér szakirodalom mellett levéltári forrásokat (elsősorban a Fórum Kisebbségkutató Intézet Szlovákiai Magyar Levéltárának dokumentumait), különféle személyes gyűjteményeket és hagyatéki anyagokat, valamint gazdag sajtóanyagot is felhasznált munkájában. Nem utolsósorban pedig az egykori résztvevőkkel készült 13 oral history gazdagította a kötetet. A könyv színvonalát emelik azok a figyelemfelkeltő, a kor hangulatát megidéző korabeli fényképek is, melyeket a szerző munkájába illesztett. A Diákhálózat leköszönt elnökének, Leczkési Zoltánnak az előszavával egyetértve így Czáboczy adatgazdag és hiánypótló könyvét nemcsak a szűk körű szakmának, hanem az érdeklődő laikusoknak is szíves figyelmébe ajánljuk.

Bajcsi Ildikó

Judit Görözdí: *Dejiny v súčasných maďarských románoch*. Bratislava, VEDA, 2019, 168 p.

A magyar történelmi regény alakulástörténetének állomása mindenekelőtt azon stratégiák által jellemezhető, melyeket az egyes időszakok szerzői a múlt elbeszélése során működtettek.

Az első időszak a 19. századdal azonosítható. Az ide tartozó művek a romantika tipikus jellemzőin túl az epózi sajátosságok közül is többet integráltak. Meghatározta őket a nemzeti elköteleződés, hiszen több szerző általuk kívánt részt venni a nemzetépítés folyamatában (pl. a komáromi születésű Jókai Mór). Ezt az időszakot *Literatúra v kontaktoch* (1972) című kötetében Rudolf Chmel állította párhuzamba a szlovák történelmi regény kezdetével. A második éra a 20. századra, fénykora pedig annak első évtizedeire tehető. Mérvadó

alkotói közt tartjuk számon Gárdonyi Gézát, Mikszáth Kálmánt és Móricz Zsigmondot, akik a realizmus jegyében értelmezték újra a műfajt. A korszak történelmi regénnyel szembeni elvárásait a marxista filozófus Lukács György összegzi, aki az adott kor objektív letűkrözését, az egzotikusság elkerülését, a szereplők társadalmi összefüggésekben való ábrázolását és a történelmet mint a jelen folyamataihoz elvezető előzmény bemutatását várja el. Ez a szemlélet s a vázolt forma ismételtetése vezetett el a műfaj válságáig a '70-es évektől fölfelé.

Számunkra most a harmadik időszak az érdekes, s erre koncentrálnak Görzdi Judit *Dejiny v súčasných maďarských románoch* című monográfiája is. A nemzetközi posztmodern irodalom- és történettudományi eredmények hatására a millennium éveiben ugyanis sorra jelentek meg az olyan magyar regények, amelyek a történelem elbeszélhetőségével és az elbeszélhetőség problémáival szembesítenek. „Noha rendkívül eltérő szövegtípusú eljárásokat és elbeszélői módokat alkalmaznak, közös bennük, hogy mindenképp nem egy öntudatos történelmi cselekmény elbeszélése a céljuk, hanem hogy a történet révén rámutassanak a történelem kortárs értelmezésének mintáira/sémáira/eltolódásaira/üres helyeire.” (11. p.) Esetükben ezért nem is lehet egységes szemléletmódról beszélni. Inkább egy kaleidoszkópról, amin át magát a történelmet szemléljük. A klasszikus értelemben vett történelmi regények ezért nem képezik, nem is képezhetik a monográfia tárgyát. Utóbbiak a populáris irodalom berkein belül pozicionálódnak újra, hiszen nem teszik ki magukat – sem a múltat – az önreflexiónak.

Amennyiben elkészítenénk azon irodalomtudósok listáját, akik a legtöbbet tették a kortárs magyar irodalom szlovák nyelvű recepciójáért, Görzdi Judit neve előkelő helyen szerepelne. A Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézetének igazgatójaként publikációi a szlovák és magyar mellett világnyelveken, számos fórumon megjelentek már. Első monográfiája a *Hangyasírás, csillagmorajlás: elhallgatásalakzatok Mészöly Miklós írásmű-*

vészetében (2006) volt, melynek átdolgozott változata, a *Figúry odmlčania v próze Miklósa Mészölya* (2010) szlovák nyelven is elérhető. Fókuszában a mészőlyi próza csendpoétikája áll, mely elhallgatásalakzatai révén az elmondhatatlannal és a nyelv korlátaival is szembesít. Mészöly kései munkássága nem mellesleg az alább tárgyalásra kerülő áltörténelmi regények alapjait is lefektette. Görzdi kiemelkedő szerkesztői munkája a *Priestory vnímania. O tvorbe Pétera Nádas* (2011) című kötet, mely centrális szereppel bír Nádas művészetének szlovák nyelvű recepciójában. Meg kell említenünk a World Literature Studies általa összeállított 2014/2-es tematikus számát is *Súčasná stredoeurópske podoby historického románu* címmel, mely az itt bemutatásra kerülő kötet egyik fontos előzményének és kontextusának tekinthető. A lapszám rávilágít arra, hogy a történelem elbeszélhetőségének problémája közös pont a közép-európai nemzetek irodalmában.

A posztmodern irodalmi művek történelemszemléletével és poétikájával foglalkozó nemzetközi szakirodalom alapművei közt tartjuk számon Brian McHale *Postmodernist Fiction* (1987), valamint Linda Hutcheon *The Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction* (1995) című kötetét, melyekre Görzdi is számos szöveghelyen hivatkozik. McHale arra világít rá, hogy a posztmodern regények teret adnak a korábban marginalizált csoportok történelemtapasztalatának, amivel a központi nagyelbeszélésésként működő történelem nem számol. Ilyenek az egyes korok női horizontjai vagy a nemzetiségi, faji, szexuális stb. kisebbségek szemszöge. Az így kialakuló *apokrif történelem* sokszor merőben más megvilágításba helyezi az egyes történelmi korokat és eseményeket. Linda Hutcheon a *historiográfiai metafikció* fogalmát vezette be, ami alatt azt érti, hogy a posztmodern regényekben a cselekmény helyett a történelem elbeszélhetősége a hangsúlyos. Hogy hogyan szerveződnek és milyen modell mentén alakulnak ki az egyes történelemreprezentációk, hogy milyen ideológiáról árulkodnak s miként vesznek részt az identitásépítésben.

Mind a marginalizált szempont érvényesítése, mind a történelem dekonstrukciója kulcsmozzanat a Görözdi által elemzett művek esetében is. A *Dejiny v súčasných maďarských románach* olyan alkotásokat vizsgál, amelyek külföldi recepcióval is rendelkeznek, a tágabban értett posztmodern időszakába illeszkednek, jellemzi őket a múlt újszerű megközelítése és egy-két kivételtől eltekintve szlovák vagy cseh nyelven is elérhetőek, aminek köszönhetően a szlovák/cseh olvasó sem csak a monográfiából szembesülhet azok nyelvi megoldásaival.

A kontextusteremtő bevezetón túl a kötet hat fejezetből áll, melyek mindegyike más-más szerzők műveit, regénypoétikáját elemzi. Görözdi nem egy központba állított elmélet felől vizsgálódik, hanem az egyes regények által felvetett kérdések, poétikai megoldások, a történelem elbeszélhetőségére és megközelíthetőségére adott ajánlásaik és válaszaik alapján rendel hozzájuk releváns szakirodalmakat. Megítélésünk szerint hasznos volna a monográfiát angol, de akár magyar nyelven is megjelentetni, hiszen hasonló vizsgálati horizontból folytatott összegző munkát az utóbbi nyelven sem igen találni. Legfeljebb Bokányi Péter *Ahogy sosem volt. A történelmi regény változatai az ezredforduló magyar irodalmában* (2007) című monográfiáját említhetnénk, melynek több szakasza is együtt rezonál Görözdi kötetével.

Az első fejezet Esterházy Péter két regényét elemzi, melyek a történelmi emlékezet és megöröklött tartalmainak, valamint a történelmi elbeszélés hagyományos szerkezeti sajátosságainak dekonstrukciójában érdekeltek. A *Harmonia Caelestis* (2000) első könyve a Jan Assmann által definiált kollektív, kulturális emlékezet (mely egy csoport önmeghatározásának kódjait mozgósítja), a második pedig a kommunikatív emlékezet (közvetlen, élményszerű megszólalásmód) sajátosságait alkalmazza. „Amíg a regény első része a személyes nézőpont által zavarta meg az ismert »jelentős« történelmi eseményeket (tehát destruktíóról, illetve dekonstrukcióról van szó), a regény második részének narratívája egy

újabb nézőpont hozzáadása által annak rekonstrukcióján alapul, hogy a történelmi események miként formálódnak közösségesen.” (34. p.) Az *Egyszerű történet vessző száz oldal – a kardozös változat* (2013) ironikus módon szembesít az áldozati pozíciójú magyar történelemszemlélettel, amikor is szakaszainak ellentmondásai, össze nem egyeztethetősége által nem lesz kialakítható egy nemzeti szempontból önmegerősítő verzió. A szövegek sajátosága a cselekmény kiiktatása, a lehetséges történelmi narratívák szétírása, a történelemről való gondolkodás mintáinak elvetése, gondolva itt azok formai és az identitáshoz fűződő ideológiai tartalmaira is.

A második fejezet a magyar áltörténelmi (pszeudo-) regényekre fókuszál, melyeket Görözdi a mágiikus realista szakirodalom eredményei felől közelít meg. Darvasi László *A könnymutatványosok legendája* (1999), Márton László *Testvériség-trilógiája* (2001–2003) és Grendel Lajos *Galerije* (1982) egyaránt a történelmi, nyelvi és elbeszélői hagyomány destrualásában, majd újraépítésében érdekeltek. „[F]elborították a történelmi elbeszélés logikáját, többek között átlépve a történelmi referencialitás határán a természetfeletti/csoadás, illetőleg a mitikus irányába” (46. p.) mozdulva el. Valóság és fikció egymásba olvasztása, az ok-okozati következetesség felbontása, a hitelesség/hitelesíthetőség problémakörének körüljárása, a perem-lét és horizontjának érvényesítése, a hősiesség felszámolása egyaránt a jellemzőjük. Grendel regénye – több más korabeli kisebbségi magyar műhöz hasonlóan – a posztkoloniális elméletek felől is megközelíthető, világának interetnikus kisebbségi környezete, egymással ütköző értelmezései, mentalitásai és identitáskonstrukciói révén.

A harmadik rész a „történelmi nagyelbeszélésekből” kimaradt női és kisebbségi horizontokat érvényesítő műveket elemez, melyek Hutcheon szavaival élve *apokrif történelmeket* generálnak. Általában alulnézetből szemlélődnek és a mikro-történetírással is kapcsolatban vannak. Görözdi elemzései Mary Gergen női narratívákra vonatkozó eredményeit igazolják,

melyek szerint „jellemzi őket a széttartó szerkezet, az egyént érzelmi kötelékei kontextusában ábrázolják, ami szövevényessé teszi a történetet és felszámolja a férfi elbeszélésekre jellemző linearitást.” (85. p.) A *kígyó árnyéka* (2002) című művében Rakovszky Zsuzsa egy 17. századi német polgárlány, Kováts Judit a *Hazátlanokban* (2019) pedig a késmárki németek második világháborút követő hányattatásait beszéli el. Bánki Éva *Esővárosában* (2004) és N. Tóth Anikó *Fényszilánkok* (2005) című regényében egyaránt a szlovákiai magyar vidéki családok 20. századi mindennapjai elevenednek meg. Az előbbiben egy csallóközi familia dinasztikus családépítését látjuk. Az utóbbi három elbeszélésmód, a központozásmentes nagymama, a fotókkal operáló fiú és a valóság-mese összecúsztatására hajlamos kislány felől lát rá a hétköznapokra. A kiszolgáltatottság visszatérő eleme a műveknek férfi-női, többségi-kisebbségi, győztes-vesztes, gazdag-szegény korrelációban egyaránt.

Az utolsó három fejezet fókuszában mindig egy szerző egy bizonyos műve áll. Nádas Péter *Párhuzamos történetek* (2005) című könyve a testiség és testideológia működése felől enged rálátást a 20. század embertelen ideológiáira és rendszereik önmeghazudtoló működésére. Görözdli Klaus Theweleit eredményei alapján mutat rá a műben a maskulin szexuális fantáziák és az erőszakos hatalomgyakorlás összefüggéseire. Mint azt a címe is mutatja, a regényt több történet alkotja, melyek csak bizonyos szerkezeti sajátosságaik, fraktálszerű ismétlődéseik által állnak kapcsolatban egymással. Závada Pál regénye, a *Természetes fény* (2014) két médium, szöveg és fénykép párhuzamos szerepeltetésével tesz kísérletet a múlt megelevenítésére, ami azonban sosem teljesezhet ki. Amíg a mű elején a két médium egymást erősítve, kiegészítve funkcionál, előrehaladva ellentmondásokat, hiányokat generálnak. Ezáltal a szándékolt és szándékoltatlan felejtésre, az emlékezet és a történelmi dokumentumok hitelességével szembeni kételyekre irányítják a figyelmet. Az utolsó elemzett regény Krasznahorkai László *Háború és háború* (1999) című opusa, mely a

történelem és a történelmi fejlődés értelmére kérdez rá. A műben kialakuló, korokon átívelő dinamizmusok a nyugati kultúra alapját adó zsidó-keresztény hagyományok kikökkentésében érdekeltek. A mű apokaliptikus jellege a megváltás és az isteni létező bizonytalanná tételéből adódik, valamint abból, hogy a sötétség és a fény küzdelmét az előbbi folytonos meneküléseként prezentálja.

Noha a fejezetek utalnak egymásra, önálló esettanulmányokként is olvashatók, a könyv kaleidoszkóp-jellege pedig az újabb (irodalmi) történelemértelmezésekkel való bővítést is lehetővé teszi. Potenciális fejezet lehetne például a magyar alternatív történelmi regényről írt dolgozat, hasonló a cseh allohistorizmus kapcsán a WLS 2014/2-es számában jegyzetthez Erik Gilk tollából, *Kontrafaktuální historická fikce v současné české próze* címen. Az irányzat teoretikusa, Gavriel D. Rosenfeld szerint az alternatív történelem jelcentrikus (presentist). Többet árul el rólunk, korunk gondolkodásáról és a múltra vonatkozó megítéléséről még annál is, amilyen meggyőzően képes felépíteni egy alternatív univerzumot. A „mi lett volna, ha” kérdésre a magyar regények közül Gáspár András *Ezüst félhold blues* (1990), Trenka Csaba Gábor *Egyenlítői Magyar Afrika* (1991) vagy Horváth László Imre *Lett este és lett reggel* (2014) című művei mind izgalmas válasszal szolgálnak és jó alapjai lehetnének egy ilyen fejezetnek. Utóbbi kettő fókuszában ugyancsak a 20. század autokratikus rendszerei és ideológiái állnak, melyek irodalmi kiteljesítése akár a jelenünk újraértékeléséhez is hozzájárulhat.

A *Dejiny v súčasných maďarských románoch* egy rendkívül széleslátókörű, rétegzett és különösen tömör nyelvvezetellel megírt monográfia. A könyvet nemcsak abban a tekintetben lapozhatja eredményesen a közönség, hogy általa a kortárs magyar próza jelentős eredményeire nyerhet rálátást, hanem a szerző és az integrált szakirodalmak által felvetett vizsgálati szempontok eredményesen érvényesíthetők más magyar, szlovák vagy bármilyen nyelvű, a történelmet fókuszba állító posztmodern regények elemzésénél is.

Ezentúl alapot kínálhatnak a Rudolf Chmeléhez vagy Görözdí néhány korábbi tanulmányához hasonló komparatív munkáknak, hiszen a múlttal való szembenézés világviszonylati kihívás, különösen ma, amikor a korábban marginalizált hangok végre teret nyernek és új megvilágításba helyezik a történelmet.

Baka L. Patrik

Csorba László: Haza, nemzet, felekezet. Tanulmányok a polgári átalakulás politikai, társadalmi és felekezeti viszonyainak köréből. Budapest, Line Design, 2020, 270 p. /48-as könyvtár/

Csorba László, a magyar polgári átalakulás kezdeti időszakának – vagy profánabban szólva: a reformkornak és az 1848–49-es esztendőknél – egyik legjelentősebb kutatója e kötetében több évtized terméséből válogatott. Húsz tanulmányt gyűjtött össze ebben a kiadványban, amelyek több évtized eseményeit és szereplőit mutatják be az olvasónak. A kötet fő- és alcíme egyaránt árulkodó: három olyan fogalom szerepel ugyanis a kötet főcímében, amelyek egyaránt fontosak voltak a magyar polgári átalakulás ideológiai gondolkodásában, és amelyek ezen eszmei konstrukción belül szorosan összekapcsolódtak.

Az írások a reformkor kezdetétől az 1848–49 után emigrációba szoruló közszereplők útkeresésének időszakáig terjedő időintervallumot ölelik fel, miközben többféle szemszögből, nagyjából időrendben közelítenek a magyar nemzetállam kialakulásának rendkívül bonyolult problémaköréhez. Mivel minden egyes tanulmány részletesebb bemutatása szétfeszítené a rendelkezésre álló kereteket, ezért csupán futó áttekintésre van lehetőség.

A kötet első egysége a rendiség utolsó évtizedeinek történetében lezajlott eseményeket tárja az olvasó elé. Szó esik itt egyebek között arról, hogy Széchenyi István vallásossága valójában inkább istenkereső vallásosság, hogy a szekularizáció mennyire fontos alkotóelemévé vált a reformkorban kiforró polgárosítási

elképzeléseknek, vagy hogy Széchenyi István *Hitele* és Wesselényi Miklós *Balítéletekről* című műve a két férfiú szoros barátságából és közös szemléleti gyökereiből született. Szintén e részben olvashatóak tanulmányok Deák Ferenc liberális, más vallásokat a katolicizmussal egyenértékűnek tartó világnézetéről, valamint Szontagh Gusztáv (a politikai nemzet koncepcióját kidolgozó filozófus) középutas liberalizmusáról is.

A második szekció az 1848–49-es polgári átalakulás kérdéseit járja körül néhány tanulmány erejéig. Az olvasó itt például a zsidóság korabeli asszimilációs törekvéseiről, a katolikus egyház vagyonának kezelését vagy a zsidóemancipációra vonatkozó törvényjavaslat halogatását illető kérdésekről tudhat meg többet. A harmadik nagyobb egység az emigrációba kényszerült politikusok, közszereplők (Gyurman Adolf, Mészáros Lázár, Batthyány Kázmér, Andrássy Gyula, Kossuth Lajos) életéből mutat be epizódokat. A kötet végén sorakozó tanulmányok a kiegészítés időszakába kalauzolják el az érdeklődőt. Ezekből megtudhatjuk, hogy a mára már szinte teljesen elfeledett August Antalnak jelentős szerepe volt a kiegészítés előkészítésében, továbbá információkat kaphatunk a budapesti városgyógyítási gondolat alakulásával, valamint Széchenyi István és Kossuth Lajos időskori mindennapjaival kapcsolatban is.

Csorba László, a nagy történetmesélő e tanulmányaiban is a rá jellemző kedvvel és humorral adja át az olvasónak az általa felhalmozott mérhetetlen ismeretanyagot. A néhol szinte játékos stílus komoly tartalmat rejt, az írásokban ugyanis a polgári átalakulás fajsúlyos – gyakran egymással is összefüggő – problémáiról olvashatunk. Milyen jelentősége volt a vallás(osság)nak az egyéni és a nép/nemzet életében a 19. századi Magyarországon? Hogyan kapcsolódott egybe a szekularizáció és a rendi társadalom polgárvá történő átalakítása? Milyen változatai voltak az emigrációban való túlélésnek, milyen lehetséges kifutásai adódhattak egy-egy életpályának (kitartani a száműzetésben, mint Kossuth, esetleg hazatérni, mint Andrássy)?

Milyen helyzetekkel, megoldandó feladatokkal szembesültek a kor közszereplői, milyen dilemmák terhe alatt őrlődtek? Milyen kényszerpályákon mozgott a korabeli politizáló (köz)nemesség, milyen lehetőségek, feltételek és szükségszerűségek mérlegelésére kényszerültek azok, akik részt vettek a polgárosítás nagy művében? Az olvasó számos hasonló kérdésre kaphat választ e kötet lapjain, s esetleg újabbakat is megfogalmazhat magában a kiadvány forgatása közben.

Csorba László tanulmánykötetének egyik fontos érdeme az, hogy a korabeli politizálás kapcsán egyforma súllyal említi a bel- és a külpolitikai tényezőket, rámutatva arra, hogy például az ország vallási vagy nemzetiségi összetétele ugyanolyan jelentőséggel bírt a polgári átalakulás tényezői között, mint például a nagyhatalmak hozzáállása az 1848–49. évi

szabadságharchoz. Az írárok másik hangsúlyos gondolata az, hogy a bennük szereplő történelmi személyiségek nem (csak) a saját kortársaik számára dolgoztak, hanem a következő nemzedékek számára (is). Habár utólag egyik-másik döntésüket tévesnek minősíthetjük, nem tagadhatjuk le azt a szándékukat, hogy a jövő alakítását tartották szem előtt. Emberi gyarlóságaikkal, hibás döntéseikkel együtt váltak jelentős történelmi személyiségekké, így Csorba László e kötete példaképeket is felsorakoztat. Közhely ugyan, hogy a történelem az élet tanítómestere, mégis, ha megismerjük a korabeli emberek életútját, gondolatait, gondjait, céljait, akkor azokból jó esetben ma is építkezni tudunk.

Bodnár Krisztián